

Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada na istočnojadranskoj obali tijekom XI. i XII. stoljeća

Krajem X. stoljeća nove su političke zadatosti naložile Rimu preustroj dalmatinske crkvene pokrajine. Važnost tog rješenja rast će s jačanjem reformskih snaga i produbljavanjem podvajanja kršćanstva. Budući da se uspostavljeni model, temeljem društvenih preobrazbi, prokazivao nedjelotvornošću, tijekom pretposljednog desetljeća XI. stoljeća bit će zamijenjen prikladnijim. Četrdesetih godina narednog stoljeća nova će politička konfiguracija Kuriju vratiti prvotnom modelu. Pokazao se jednako bezuspješnim kao i kod prve primjene. Zato će se papinstvo, s osnaženim interesom, na izmaku XII. stoljeća, novom reorganizacijom vratiti modelu uspostavljenom 1089. godine.

Od utemeljenja Dubrovačke nadbiskupije do reformskog papinstva

Duga, uglavnom polemična, rasprava o utemeljenju Dubrovačke nadbiskupije, što datira od samih začetaka hrvatske kritičke historiografije, uglavnom je bila posvećena nedoumicama u svezi određenja vremena utemeljenja metropolitanske katedre u Dubrovniku. Nakon što je posredstvom diplomatske raščlambe pobijena autentičnost bule pape Zaharije (741-752), od 16. svibnja,¹ pitanje se svelo na poklanjanje vjere autentičnosti bule Benedikta VIII. od 27. rujna 1022. upućenoj »*dilecto in Christo Uitali, archiepiscopo sancte Pitabritane sedis e ciuitate Labusedi*«, kojom mu

1 Državni arhiv u Dubrovniku, Bečka skupina br. 1. Od Farlatija višekratno je objavljivana u brojnim inačicama različitih rješenja datacije i teško čitljivih mjesta. Zbog današnjeg iznimno lošeg stanja pergamene koristimo se izdanjem Stipišić – Šamšalović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1967 (dalje: CD), I, 1-2, koje izuzevši dataciju uglavnom slijedi Kukuljevićeva rješenja. O pitanju autentičnosti vidi: D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine XIII. stoljeća, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva* XIV (1912), XV (1913), (dalje: O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji), 24-26; M. Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis illustrantia* I, Beč 1913. (dalje: AA), 11-12.

se podjeljuje palij i jurisdikcijsko područje.² Kada joj je autentičnost posvjedočio Milan Šufflay, najveći diplomatski autoritet svoga doba, interpretacija njezinog sadržaja postala je polazištem konačnog rješenja. Nakon kraćeg lutanja,³ uočena je formulacija kojom se izrijekom kaže kako se palij dodjeljuje po primjeru Benediktova »predšasnika gospodina Grgura«.⁴ Razvidno je kako se taj podatak može odnositi isključivo na papu Grgura V, čiji pontifikat traje između 5. svibnja 996. i 18. veljače 999. godine.⁵

Međutim, znatno je teže bilo proniknuti u motive Rima za utemeljenje nove metropolije. Opsežnu diskusiju moguće je svesti na dva prijedloga. Baradin se prijedlog poziva na bizantsku reakciju nakon što 989. Samuilo zaposjeda Drač. Tako bi, prema Baradi, predjeli između Kotora i Bojane ostali bez upravnog i crkvenog središta, pa je Konstantinopol odlučio uspostaviti novu teritorijalno-upravnu jedinicu (*Dalmatia Superior*), sa sjedištem u Dubrovniku. Prema načelu usklađivanja državnih i crkvenih granica, Kurija bi, na zahtjev cara, prije 1000. godine,⁶ utemeljila novu metropoliju u Dubrovniku.⁷

Drugi je prijedlog dao Dominik Mandić. Utemeljen je u uvjerenju kako posljednjih godina X. stoljeća Dubrovnikom i okolicom vlada Samuilo, a ne Bizant. Tako bi, prema Mandiću, Samuilo potaknuo Rim na utemeljenje nove metropolije, s ciljem da oko Dubrovnika okupi biskupije zapadnog obreda što su se onedavno našle u sklopu bugarskoga carstva.⁸

Iako smo skloniji držati kako se Samuilov učinak na dubrovačkom području iscrpio spaljivanjem podgrađa, valja reći kako raspoloživa vrela brojnošću i odlikama ne dopuštaju pouzdano se odrediti prema složenim vojno-političkim zbivanjima na prijelomu X. i XI. stoljeća, te se tako prikloniti bilo Baradinom, bilo Mandićevom prijedlogu.⁹

2 CD I, 1-2.

3 F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd – Zagreb 1928. (dalje: *Letopis*), 69 drži je fundacijskom ispravom. Nažalost, to se davno i neupitno pobijeno mišljenje preuzima i u radovima objavljenim u XXI. stoljeću.

4 CD I, 2: »*Palium vero sicuti a predecessores nostro domno Gregorio...*«

5 *Cronologia dei Papi e degli Antipapi* (a cura D. Gasspari), Avallardi, Roma, 99-100; D. Mandić, *Osnutak dubrovačke metropolije* (dalje: *Osnutak*), u: *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963. (dalje: *Cronologia dei Papi e degli Antipapi*), 272-273; J. Lučić, *Povijest Dubrovnika*, Zagreb 1973, II (dalje: *Povijest*), 71.

6 Prema Ivanu Đakonu, dubrovačko poslanstvo duždu predvodi nadbiskup Ivan. F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, vol. VII, Zagreb 1877. (dalje: *Documenta*), 228.

7 M. Barada, *Dalmatia Superior*, Rad JAZU 270 (1949), (dalje: *Dalmatia Superior*), 93-113. Rješenje mu prihvaćaju J. Lučić, *Povijest*, 69-70; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1976. (dalje: *Povijest*), 334.

8 D. Mandić, *Osnutak*, 268-274. Prijedlog mu prihvaćaju S. Antoljak, *Samuilovata država*, Skopje 1969., 84; E. Perićić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Zagreb 1991. (dalje: *Sclavorum Regnum*), 55.

9 V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, Zagreb 1980. I (dalje: *Povijest*), 25 drži kako je Bizant u strahu pred Samuilovim osvajanjima vlast nad dalmatinskim gradovima, pa tako i nad

Oba prijedloga moguće je, donekle, pomiriti stavom kako je Dubrovačka metropolija utemeljena kao rezultat tadašnjih velikih lomova na širokom jugoistočnoeuropskom prostoru, izazvanih sučeljavanjem dvaju carstava.¹⁰ S druge strane, potencijali ondobnog Dubrovnika, kako vojno-politički, tako i gospodarski, nisu mogli biti razlogom sudbonosnog unapređenja statusa njegove crkve. Uostalom, kao ni tek začeto mletačko vrhovništvo.

Nedvojbeno, bio je to čin aktivnog sudjelovanja Rimske kurije u stvaranju posve nove crkvene, a susljedno tome i političke konfiguracije na širem prostoru! Tomu mogu posvjedočiti i dubrovačkom nadbiskupu podložen jurisdikcijski prostor, što se stere Zahumljem, Srbijom, Travunijom, te gradovima Kotorom, Barom i Ulcinjom.¹¹

Nedugo po konačnom porazu Samuilovog nasljednika cara Ivana Vladislava, njegova je udovica na vratima Ohrida dočekala velikog pobjednika Bazilija II. Bugarobojicu. Tim je činom simbolički zaključena rekonkvista, kojom je staro carstvo ponovno bilo, gotovo, neprikosnovenim gospodarom europskog jugoistoka. Prema Dukljaninu, car je na čelu velike vojske ušao u prostore Dalmacije, Raške i Bosne. Dijelio je časti i pronalazio politički *modus vivendi* s pokorenim slavenskim vladarima.¹²

Kao u političkim, tako i u crkvenim pitanjima, pobjednički je car izbjegao zamku vraćanja na *status quo ante bellum*. Jer, s velikim je senzibilitetom za dinamiku procesa respektirao promjene nastale u doba višedesetljetnog velikog uspona Samuilove države. Tako će, primjerice, Ohridska patrijaršija, stvorena podržavanjem prastarog paralelizma svjetovne i duhovne vlasti, preživjeti tvorčev slom. Istina, bit će snižena na rang arhiepiskopije, ali će sačuvati ključni sadržaj prethodne epohe: autokefalnost! No, Bazilijev se državnički rukopis očituje u odluci da ubuduće toj crkvi, inače posve neovisnoj o Carigradskoj patrijaršiji, sam car imenuje poglavara.¹³

Novoustrojena je Crkva sezala ogromnim prostranstvima između Dunava, Jadrana i Tesalije.¹⁴ Takva će politika uvažiti i zatečeno, relativno nedavno posve

Dubrovnikom, predao hrvatskom vladaru Stjepanu Držislavu. Dakle, nije se priklonio ni Baradinom, ni Mandićevom mišljenju, ali ne nudi utemeljenu argumentaciju za posve novo rješenje. Vidi: Foretić, n. dj, 37.

10 O pokušajima kontekstualiziranja Samuilove kampanje u šire okvire tadašnje europske političke scene vidi: S. Antoljak, Samuilovata država, 65-66. O odnosima Hrvatske i Samuila usp.: I. Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995. (dalje: Hrvatski rani srednji vijek), 335-336.

11 Budući da je fundacijska isprava izgubljena pozivamo se na bulu Benedikta VIII. iz 1022, gdje stoji »... in regno Lachomis et Sorbulia et Tribunia uel Katariensis aut Antiuarii seu Ulcini cum ecclesiis et parochiis eorum.« CD I, 61.

12 Istorija srpskog naroda (dalje: ISN), I, Beograd 1981, 171 (S. Ćirković).

13 Vidi: J. Belčovski, Postanak Ohridske arhiepiskopije u X. veku, u: Ohridska arhiepiskopija od njenog osnutka do njenog pada pod tursku vlast (Kritički osvrt prema dosadašnjim rezultatima u istoriografiji) doktorska disertacija, Zagreb 1991. (dalje: Ohridska arhiepiskopija); ISN I, 176 (S. Ćirković).

14 J. Belčovski, Pravni status arhiepiskopije, u: Ohridska arhiepiskopija, 130-164; ISN I, 177. O značaju crkvene organizacije za Bazilijevu rekonkvistu vidi: P. A. Stephenson, The Byzantine Frontier in the Balkans in the Eleventh and Twelfth Centuries, St. John's College, University of Cambridge 1995. (disertacija), (dalje: The Byzantine Frontier) 334-335.

izmijenjeno, razgraničenje istočnojadranskih crkava papinske jurisdikcije. Upravo zbog navedenih joj odlika, nije zaključiti kako je upravo bizantski car »kumovao« prekrajanju granica zadatih splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine. Štoviše, na tragu postojećeg crkvenog rješenja car ustanovljuje i novu temu – Gornju Dalmaciju – čiji strateg ima sjedište u Dubrovniku.¹⁵

Pa ipak, makar su u vrijeme Bazilijeve smrti (1025) granice carstva bile na Dunavu i Savi, bilo je posve razvidno da i nakon četvorostoljetne slavenske prevlasti, Bizant nije u stanju učvrstiti vlast nad čitavim prostorom. Ograničenja zadaje jačanje Ugarske, ali i učvršćenje Hrvatske, te sazrijevanje Duklje.¹⁶

Vrijeme grgurovske reforme (1046-1124)

Grgurovska reforma započela je pontifikatima njemačkih papa (Klement II, Damaz II, Viktor II), ali pravi zamah stječe 1049. kada je Petrovu stolicu zapremio Leon IX.¹⁷ Nedugo potom, pod knezom Mihajlom, a u suglasnosti s vrhovnim vlastima u Carigradu, kneževina Duklja počinje uzrastati prema položaju odlučnog političkog činitelja u širokom zaleđu gornjodalmatinskih biskupija, dakle na jurisdikcijskom prostoru Dubrovačke metropolije. Osvajanje nove političke sile usložit će njegov ionako težak položaj zbog trajne nemogućnosti uspostave djelotvorne naddijecezanske vlasti. A otvaraju se i potpuno novi izazovi. Naime, sve su prepoznatljivije, makar i posredno, posljedice velikog crkvenog raskola¹⁸ na prostoru gdje interferiraju rimska i ohridska crkvena hijerarhija. S tim u vezi je i poseban interes reformskog papinstva prema istočnojadranskim prilikama.¹⁹ Naravno, od iznimnog je značaja i činjenica da na samom početku XII. stoljeća kruna sv. Stjepana, preko Hrvatske, iskoračuje na Jadran.²⁰

15 S. M. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, Zagreb 2008. (dalje: *Srbi među europskim narodima*), 59.

16 Više: T. Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600-1025)*, Beograd 2002.

17 S. Kempf, *Grgurovska reforma (1046-1124)*, *Velika povijest Crkve* (dalje: *VPC*), III/1, Zagreb 1971. (ur. H. Jedin), 396 i dalje.

18 A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb 1988. (dalje: *Pregled*), 158; H.-G. Beck, *Istočna Crkva od početka 10. st. do Cerularija*, *VPC* III/1, 457-465; F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1991. (dalje: *Kršćanstvo*), 70-74.

19 Uvid u rečene prilike, ali i vijesti izvora upitne autentičnosti, naveli su brojne povjesničare na uvjerenje kako je, na nekoliko desetljeća, Dubrovnik izgubio status metropolitanskog sjedišta. Međutim, budući da ta krupna promjena nema čvrstog utemeljenja u vrelima, a ni širim kontekstom nije moguće objasniti navodno uskrnuće nadbiskupije, tu tezu smatramo neodrživom. Više: I. Prlender, *Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Zagreb 1998, 73-76 (disertacija). Sažetak u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik 2001, (ur. Ž. Puljić, N. A. Ančić), 325-338.

20 N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994. (dalje: *Prva stoljeća*), 126-127. O redosljedu podlaganja dalmatinskih gradova vidi: L. Steindorff, *Die dalmatinischen Stadte im 12. Jahrhundert*, Koln-Wien, 1984, (dalje: *Die dalmatinischen Stadte*)49-52.

Novi impuls reformskim snagama dao je II. lateranski koncil, po kojemu Nikola II. širom zapadnog kršćanstva izašilje legatate da bi na provincijskim sinodima zajamčili provedbu koncilskih zaključaka. Uskoro se i u Splitu, metropoli Donje Dalmacije i Hrvatske, sazvaio koncil takvih namjera.²¹

Usporediv koncil održan je i u gornjodalmatinskoj metropoli. Međutim, tadašnji se nadbiskup nije ni odazvao legatovom pozivu, pa papinskom izaslaniku preostaje jedino ga ekskomunicirati. I to uz tipičnu reformsku optužbu: Vital II. živi u konkubinatu!²² No, problemi su bili i dublji od činjenice da i sve dalmatinske crkve dotada žive po običajima istočnog kršćanstva.

Međutim, za razliku od nekadašnjeg splitskog nadbiskupa Dabrata, dubrovački je metropolit ustrajao u otporu. Naime, nastavio je neometano obnašati svoju vlast. Naravno, njegova se osobna ustrajnost morala oslanjati makar na jedan dio svećenstva i vjerništva, koji nije bio spreman prihvatiti promjene što ih je nalagalo reformsko papinstvo. Nema sumnje da je Vital II. imao snažnu potporu svećenstva glagoljaškog obreda budući da su, uz iskorjenjivanje običaja Istočne crkve, reformske snage držale prioritarnom zadaćom sapeti glagoljaško djelovanje.²³

No, u sporu reformskog papinstva i dubrovačkog metropolita iznenadno intervenira gradska vlast, koja – ni manje ni više – nego utamničuje Vitala II. i to, vjerojatno, na samom početku pontifikata Grgura VII. Spor reformskog papinstva i dubrovačkog nadbiskupa doduše je stariji, ali se sada, grubim uplitanjem svjetovne vlasti u crkvene poslove, dodatno zaoštio.²⁴

Tako će u Dubrovnik biti upućen sipontski nadbiskup Gerard, kako bi istražio i konačno razriješio spor. U tom cilju Grgur je uputio pismo »*svim Dubrovčanima*«, gdje ih kori radi toga »*neobičnoga, nepravednoga, zločinačkoga, svim božjim i ljudskim zakonima protivnoga čina*.« Zatim, izričito nalaže oslobađanje utamničenoga Vitala II, te zahtijeva pomoć djelovanju poslanoga legata. Ukoliko Gerard ne bude u stanju razriješiti spor, naređuje mu se da i svrgnutoga Vitala i novoizabranog nadbiskupa dovede pred papinski sud u Rimu. Ukoliko mu se Dubrovčani usprotive i uskrate mu poslušnost, piše papa, snaći će ih kazna izopćenja.²⁵

Ne treba nas čuditi oštar ton Grgurovog pisma, budući da znamo kako su Dubrovčani utamničili svog crkvenog pastira. Kod tako drastičnog uplitanja svjetovne vlasti

21 Vidi: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 501 i d.; N. Klaić, Povijest, 368 i d.

22 Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484), MSHSM 25, Zagreb 1893, 42-43. (dalje: Resti, Chronica Ragusina)

23 CD I, 94-96. Razložno je pretpostaviti da je Rimski kurija vodila jedinstvenu politiku naspram svih dalmatinskih crkava. Zato se služimo zaključcima splitskog sinoda iz 1060. O glagoljašima na prostorima južno do Neretve: I. Prlender, »*Totius gentium metropolim*«, Historijski zbornik (1998), 1-16.

24 Pontifikat Aleksandra II. trajao je od 1061. do 1073. Vidi: Cronologia dei Papi e degli Antipapi, 114-121.

25 CD I, 134; D. Farlati, Illyrici sacri (dalje: Farlati, Illyr. sacr.), VI, Venetiis 1800, 55.

u crkvena pitanja, za papu je Vitalova neposlušnost, pa i predšasnikova mu moguća ekskomunikacija, od drugorazrednog značenja.²⁶ Osim toga, prema Vitalovoj tvrdnji, glavni je razlog njegovom utamničenju bila želja dubrovačke vlasti da prigrabi isključivo pravo izbora nadbiskupa,²⁷ što je nedvojbeno bilo teška optužba u očima velikog reformskog pape. Tako su Dubrovčani bili optuženi za ugrožavanje slobode kanonski izabranog crkvenog pastira, ali i za nekanonski izbor nadbiskupa. Dakle, upravo za one prekršaje na čijem su iskorjenjivanju, uzduž istočnojadranskoj uzmorja, s posebnim žarom, još od II. lateranskog koncila, nastojali legati reformskih papa.²⁸

Međutim, raspoloživa prvorazredna vrela ne dopuštaju uvida u dubrovačka zbivanja za Gerardovog boravka u gornjodalmatinskoj metropoli.²⁹ Doduše, sačuvan je Restijev izvještaj prema kojemu je legat okončao spor davši za pravo – Dubrovčanima. Tako je Vitalu II. zauvijek oduzeta nadbiskupska čast, a istodobno je za metropolita potvrđen već izabrani Petar.³⁰

No, Restijevo pripovijedanje nije moguće uskladiti s prilikama što ih potvrđuje pismo Grgura VII, upućeno 9. siječnja 1078. »*Michaeli, Sclauorum regi*«. ³¹ Jer, da je još za vrijeme Gerardovog boravka u Dubrovniku legatovom odlukom potvrđen novoizabrani nadbiskup,³² knez Mihajlo ne bi imao razloga – nekoliko godina kasnije – u Rimu poticati razrješenje dubrovačkih crkvenih prilika. Osim toga, iz kneževog se pisma razabire i da je papa u međuvremenu u Dubrovnik bio uputio novog legata – Petra.

Prije nego pokušamo odgovoriti koji su zapravo bili Mihajlovi zahtjevi upućeni Rimu, prisjetimo se kako je dukljanski vladar, nedugo po stupanju na vlast, bio »*upisan među saveznike i prijatelje Romeja*«, a bio je počašćen i titulom protospatara.³³

26 Valja napomenuti mogućnost da u trenutku spomenutog Grgurovog obraćanja »*svim Dubrovčanima*« papa nije ni raspolagao drugim obavijestima izuzev onih što su poticala od Vitala II.

27 Resti, *Chronica Ragusina*, 45.

28 CD I, 94-96.

29 Sačuvana je isprava Grgura VII. od 21. svibnja 1076, kojom papa imenuje Petra dubrovačkim nadbiskupom. Ovjereni joj se prijepis iz 1197. čuva u: DAD, *Acta saec. XII*, 25/1. Vidi: CD I, 143-145. Rački, *Documenta*, 212 joj, analizom sadržaja, odriče vjerodostojnost. D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji, 125-126 je vidi autentičnom. Nakon Šufflayevog komentara, AA I, 12, 20, opće je prihvaćena kao falsifikat temeljen na buli Benedikta VIII. iz 1022. Međutim, V. Foretić, *Povijest I*, 53 poklanja joj vjeru, pa bi tako, navodno, bila obnovljena dubrovačka metropolija. Pri tome ne navodi diplomatskih argumenata, a ne spominje ni Grgurovo pismo iz 1078. godine.

30 Resti, *Chronica Ragusina*, 43; te prema njemu Farlati, *Illyr. sacr.*, VI. Vijest prihvaća D. Gruber, O dukljansko-barskoj nadbiskupiji, 123.

31 *Archivium Secretum Vaticanum* (dalje: ASV), *Registri Vaticani* (dalje: *Reg. Vat.*) 3, Gregorii VII bullarum, t. I. Lib. V, ep. 12, fol. 141r; Farlati, *Illyr. sacr.*, III, 150. CD I, 158 pogrešno navodi da se prijepis pisma nalazi u *Reg. Vat.* 2.

32 Gerard u Dubrovniku boravi između 20. ožujka 1074. (vidi: CD I, 134) i studenog iste godine, kada već u Splitu predvodi koncil (vidi: CD I, 136-137).

33 Signifikantno je da su tu titulu carevi najčešće dodjeljivali namjesnicima tema. Usp. ISN I, 187, bilj. 10 (S. Ćirković).

Naravno, rječitija je prvonavedena čast, koja jasno posvjedočuje kako je dukljanski vladar uklopljen u idealnu bizantsku hijerarhiju u statusu vazala s punom unutrašnjom samoupravom. U tom će okviru Mihajlo istrajati sve do sudbonosnog bizantskog poraza kod Manzikerta 1071, koji će ishodovati dalekosežnim posljedicama, kako na Prednjem istoku, tako i na prostoru čitave Jugoistočne Europe. A njihovi će se odrazi očitovati i na srednjoeuropske i mediteranske političke prilike.

Knez Mihajlo nije odolio izazovu novoga vremena, pa je već naredne 1072. njegov sin proglašen bugarskim carem.³⁴ Taj korak podrazumijevao je potpuni raskid s Carstvom, a i doveo do sučeljavanja s dračkim strategom Niciforom Brijenijem. Ali, davao je i odriježene ruke dukljanskom vladaru naspram bizantskih uzmorskih gradova!³⁵ Istodobno, na dojučer bizantskom južnoitalskom posjedu, uzrastala je nova, normanska velevlast. U kontekstu rečenih promjena knez je Mihajlo, naprosto, bio prinuđen okrenuti se Zapadu. Zapadu čijom je političkom scenom dominirao upravo papa Grgur VII.

Činjenica da taj papa u pismu iz 1078. dukljanskog vladara oslovljava kao »*Sclauorum regi*«, poslužila je mnogima kao temelj zaključku kako je Grgur priznao Mihajlu kraljevsko dostojanstvo, da bi mu nešto kasnije poslao i kraljevske znakove.³⁶ No takvo tituliranje – samo po sebi – ne može biti neupitnim dokazom priznavanja kraljevskog ranga.³⁷ Doduše, samo papinsko pismo dokumentira kako je Mihajlo uputio zahtjev da mu se pošalje zastava sv. Petra, ali pri tom ne može svjedočiti i kako mu je ta želja bila ispunjena. Pa ipak, nedvojbeno je kako dukljanski vladar iz bizantske hijerarhije istupa služeći se kraljevskim naslovom, te se nastoji približiti papinstvu, koje na Zapadu, jedino uz cara, može podijeliti kraljevsko dostojanstvo.³⁸ Zahtjev papi da mu se pošalje zastavu sv. Petra, zapravo, predstavljao je Mihajlovu otvorenu ponudu da, poput Zvonimira, prihvati vazalstvo.

Drugi se Mihajlov zahtjev odnosio na razrješenje dugotrajne krize Crkve na prostoru Gornje Dalmacije. Vidljivo je da je dukljanski vladar već bio uputio svoj prijedlog, ali kako se legatov izvještaj razlikovao od prethodnih Mihajlovih obavijesti, papa ne donosi odluku, nego zahtijeva da mu se pošalje Petar, biskup barski i

34 O »poistovjećivanju« bizantskih pisaca XI. i XII. stoljeća Hrvata i Srba u Mihajlovoj Duklji vidi: T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997. (dalje: *Hrvatsko srednjovjekovlje*), 272-273.

35 ISN I, 192; Ćirković drži kako je negdje 1077. Mihajlo uspio zaposjesti i Dubrovnik. Međutim jedina mu je argumentacija interpretacija Mihajlovog stava prema dubrovačkom nadbiskupu.

36 Nažalost, ni iz kasnijih se izvora ne može pouzdano raspoznati eventualna papinska odluka. L. Duchense, *Le Liber censuum de l'Eglise Romaine* 1928, 142, pretpostavlja da je papa ispunio navodne Mihajlove zahtjeve. Ta je pretpostavka široko prihvaćena. Primjerice: D. Gruber, *O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji*, 126; *Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb 1953. (dalje: HNJ), 240 (I. Sindik); N. Klaić, *Povijest*, 342; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 402.

37 *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967. (dalje: ICG), 393-394 (J. Kovačević); ISN I, 189 (S. Ćirković).

38 S. M. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, 61.

dubrovački, ili poslanici, kako bi mogao presuditi u sporu između splitskog i dubrovačkog nadbiskupa, pa tek onda donijeti odluku o »časti kraljevstva«. ³⁹

Dakle, razvidno je kako istodobno supostoji više sporova o kojima ovisi papin stav prema Mihajlovim zahtjevima, ali ključ rješenja Grgur VII. vidi u dolasku Petra pred njegov sud! Tko je zapravo bio taj Petar? ⁴⁰

Prema Restiju, Petar je bio onaj biskup kojega su Dubrovčani izabrali na mjesto utamničenoga Vitala II. ⁴¹ Prepoznamo li u njemu onoga biskupa kojega papino pismo naziva barskim i/ili dubrovačkim, otvorit će nam se mogućnost, ne samo prepoznavanja Mihajlovog zahtjeva, nego i ukupnost njegove tadašnje politike. Jer, ako su se u trenutku svrgavanja Rimu neposlušnoga Vitala II. Dubrovčani odlučili izabrati upravo dotadašnjeg barskog biskupa za svog nadbiskupa, onda je nedvojbeno iza takve odluke morao stajati i interes grada, i interes susjednog slavenskog vladara. ⁴² Uostalom, da su – u crkvenom pogledu – Dubrovnik i Bar bili istoga ranga, naprosto je nezamislivo da bi Mihajlo davao prednost Dubrovniku.

Zato, nakon kritičkog uvida u svu raspoloživu građu, držimo da su se Dubrovčani, birajući barskoga biskupa za svoga nadbiskupa, nastojali približiti dukljanskom vladaru podarujući katedru čovjeku njegovog povjerenja, a sve u namjeri da uz Mihajlovu potporu jurisdikcija dubrovačkog metropolita konačno zaživi i izvan skućenog gradskog teritorija, koji je zapravo bio doslovno opkoljen prostorom dukljanskog vladara.

Uspiju li u tome, Dubrovčani bi dokazali opravdanost opstanka gornjodalmatinske metropolije, te tako pribavili najjači argument protiv presizanja splitskog nadbiskupa. Jer, ne treba dvojiti, glavni dokaz opravdanosti splitske tvrdnje o suvišnosti Dubrovačke nadbiskupije, uz ukazivanje na trajni otpor reformskim mjerama,

39 CD I, 158: »*Quapropter Petrum, Antibarensensem episcopum, atque Ragusanum siue alio idoneos nuntios ad nos mittere oportet, per quos de lite, que est inter Spaletanum archiepiscopum ac Raguensem iustitia possit inquiri ac canonice diffiniri tuique regni honor a nobis cognosci.*« Još je K. Jireček, Istorija Srba I, Beograd 1952. (dalje: Istorija), 122, bilj. 4 upozorio na pogrešno tumačenje F. Račkoga, Borba Južnih Slavena, 225 prema kojemu je Mihajlo tražio da mu se pošalju kraljevski znakovi, jer se »*honor regni*«, što mu se stavlja u izgled, odnosi na državni rang u crkvenoj hijerarhiji.

40 Vidi: S. Antoljak, Da li je Petar bio samo barski biskup, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerziteot vo Skopje, knj. 20 (1968), 190.

41 Resti, Chronica Ragusina, 43. F. Rački, Borba Južnih Slovena, 225, dodaje Restijevom Petru titulu barskog nadbiskupa iako u Grgurovom pismu izrijekom stoji »*episcopum*«. Inače, zanemarivanjem činjenice da sve do 1089. nije uspostavljena Barska nadbiskupija otvoren je prostor za čitav niz neutemeljenih kombinacija kod tumačenja Mihajlovih namjera.

42 Pokušaji da se izbor barskog crkvenog pastira na dubrovačku katedru objasni željom Dubrovčana da njime uskrise navodno ukinutu nadbiskupiju nije utemeljen, ne samo zato što za navodno utrućenje njihove metropolije nemamo dovoljno argumenata, nego i zato jer Barska nadbiskupija tada još nije bila ni utemeljena. Nije se moglo raditi ni o idealnoj prilici »*da se ujedine dukljanska i dubrovačka crkvena pokrajina*«, budući da je kanonski Barska crkva tada tek dijelom Dubrovačke metropolije. Usp.: E. Peričić, Sclavorum Regnum, 62–63; I. Prlender, Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku, Zagreb 1998. (disertacija; sažetak u: Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije, 325–338.

morala je biti činjenica da gornjodalmatinski metropolit ne uspijeva vršiti povjerenu jurisdikciju nad cijelim prostorom povjerenim mu od Rimske kurije.

S druge strane, Mihajlo je bio spreman podržati dubrovačkog nadbiskupa jer je tek nakon razrješenja dugotrajne krize oko katedre gornjodalmatinske metropolije mogao računati na puno uključenje svoje države u okvire Grgurove politike. Istodobno, odgovaralo mu je podržavanje svih spona što su povezivale prostor njegovog vladanja s gornjodalmatinskom metropolom jer su one – činilo se – vodile prema njezinom uključanju u sastav dukljanske države.⁴³ Zato nije bilo slučajno što se vladarev portret pojavio u crkvi sv. Mihajla u Stonu, izgrađenoj po obrascu što ga je »propisivala« tadašnja Dubrovačka metropolija.

Rečenom politikom Mihajlo je zapravo slijedio obrazac što ga je ispisala Krešimirova politika prema uzmorskim gradovima. Politika što je, upravo posredstvom vezivanja za reformske crkvene vlasti, nastojala proširiti vlast hrvatskog kralja i na donjodalmatinska biskupska sjedišta,⁴⁴ i koja je na nedavnom krunjenju trijumfirala izričajem: »[...] ja *Demetrije koji se zovem i Zvonimir, po milosti božjoj i darom apostolske stolice kralj* [...]«. ⁴⁵

Međutim, valja odgovoriti i na pitanje zašto papa odlaže razrješenje gornjodalmatinskih prilika; zašto ne prekine dugotrajnu krizu oko dubrovačke katedre, te ne prihvati dragocjenog vazala koji mu se sam ponudio?⁴⁶ Ali i Grgurova je svjetovna politika bila sapeta temeljnim odrednicama reformskog pokreta, unutar kojih je još 1060. na splitskom koncilu bio donesen zaključak što najstrože zabranjuje da se »svećenik odsada podvrgava svjetovnom podložništvu«. ⁴⁷

Zato, kada mu je legat javio kako je barski biskup Petar izabran za dubrovačkog nadbiskupa odlukom gradskih vlasti i u sporazumu sa susjednim vladarom – i papa je morao ustuknuti! Pod pritiskom takvih činjenica valjalo je čak i jednome Grguru VII. potražiti pogodan pravni okvir, pomoću kojega se ne bi narušila kanonska pravila izbora crkvenih pastira, a da pri tom zaštititi, nedvojbeno, dugoročno dragocjeni interes papinstva na razmeđu Istočne i Zapadne crkve.

Problem je za Grgura zapravo bio još složeniji budući da je parnicu u svezi dubrovačkog nadbiskupa pokrenuo splitski metropolit, pastir u čijem je sjedištu, ne

43 Niti jedan izvor ne svjedoči kako je Mihajlo zavladao Dubrovnikom. Pokušaj da se takva postavka argumentira Mihajlovim zalaganjem za dubrovačkog nadbiskupa, ne oslanja se na obavijesti vrela.

44 O politici hrvatskih vladara vidi: N. Budak, Prva stoljeća, 42-43.

45 CD I, 139; Prijevod: Nada Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526, Zagreb 1972. (dalje: Klaić, Izvori), 69.

46 Vidi: I. Kampuš, Duklja u Zvonimirovo vrijeme – utjecaji i veze, Zvonimir kralj hrvatski, Zagreb 1997. (ur. I. Goldstein) 255-260; N. Klaić, Povijest, 375-394.

47 CD I, 96; Klaić, Izvori, 59. Zaključci rimskih sinoda o simoniji, laičkoj investituri i svećeničkom celibatu čitali su se i na splitskim sinodima 1075. i 1089/90. Vidi: V. Blažević, Concilia et sinodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata (pars disertatinos), Vicentiae 1967, 27-32. O kronologiji reformskih koncila u Dalmaciji: M. Matijević Sokol, Toma Arhidakon i njegovo djelo, Zagreb 2002. (dalje: Toma Arhidakon), 157-158.

tako davno, u duhu zasada reformskog papinstva, donesen strog i iscrpan zaključak o kanonskom načinu izbora crkvenih poglavara.⁴⁸

Tijekom sedamdesetih godina XI. stoljeća narastajuća je normanska moć postala gotovo presudnim političkim činiteljem na obje jadranske obale. Jasna su očitovanja, primjerice, normanska dvadesetpetodnevna opsada Raba,⁴⁹ zarobljavanjem kralja, ali pogotovo zakletve Biograda, Zadra, Trogira i Splita Mlečanima, kojom se gradovi obvezuju ne pozivati Normane u Dalmaciju.⁵⁰ No, snaga tadašnje Venecije nije dosizala južnoga Jadrana, pa dužd nije mogao postati stožerom okupljanja gornjodalmatinskih gradova.

Među njima, nedvojbeno, najizloženiji je bio upravo Dubrovnik, donedavno ključno južnojadransko sidrište glavnog normanskog neprijatelja – Bizanta. Tim prije što je, negdje oko 1080, uspostavljeno savezništvo južnoitalskog normanskog vojvode Roberta Guiscarda i pape Grgura VII. I to s ciljem da vojnom intervencijom u dubini bizantskog balkanskog teritorija zapriječe konsolidaciju Carstva pod osnivačem nove dinastije Aleksijem Komnenom.⁵¹ S druge strane Bizant je uspio postići savezništvo s Mlecima, jedinom silom koja se bila u stanju nositi s normanskim brodomljevom, a koja je bila životno zainteresirana za očuvanje slobodne plovidbe Jadranom.⁵²

U novouspostavljenim prilikama gornjodalmatinska je metropola morala potražiti novo rješenje. Prilike su ga omogućavale, ali i nalagale! Jer, istrajati u tradicionalnom okviru carske zaštite, što se faktično ne ostvaruje ni na južnojadranskom uzmorju, ni u njegovom zaleđu, moralo se činiti putem u siguran poraz.

Zato je Dubrovnik odlučio pridružiti se savezniku Grgura VII, pobjedničkom normanskom brodomljevju. Stihovi Vilima Apulijskog svjedoče kako su se, za sučeljavanja s mletačkom flotom u blizini Krfa, Dubrovčani proslavili jer su čestim odapinjanjem strelica zastarli more.⁵³ Iz rečenog slijedi kako su Dubrovčani,

48 CD I, 95. U njemu se, među ostalim, predviđa za sudionike nekanonskog izbora: »Njegovi zago-varatelji ili podstrekači takvog posvećenja neka budu izopćeni...« Vidi: Klaić, Izvori, 59.

49 Rački, Documenta, 455–457. Pokušaj L. Margetića, O napadačima iz prvog čuda legende o sv. Krištoforu, Jadranski zbornik 10 (1976), 105–118, da u napadačima umjesto Normana prepozna Ugre, nije prihvaćen. Usp.: N. Klaić, Još o prvom »čudu« iz djela Historia sancti Christophori martyris, nav. zb., 12 (1982) 525–538; I. Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 400.

50 CD I, 137–138.

51 G. Cracco, Venecija u srednjem vijeku, u: G. Orthali, G. Cracco, G. Cozzi i M. Knapton, Povijest Venecije, Zagreb 2007. (dalje: Povijest Venecije), 131–135; G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, 337; V. Kempf, Crkva u doba grgurovske reforme, VPC III/I, 422–424. Bizantska je diplomacija nastojala na carevu stranu pridobiti i Grgura VII. i Henrika IV, ali bez uspjeha.

52 Cijena mletačkog savezništva izražena je ugovorom iz 1082, kojim su stečene trgovačke privilegije, temelj buduće gospodarske moći Venecije na Levantu. Vidi: R. Cessi, Storia di Venezia II, 315; F. C. Lane, Povijest Mletačke Republike, Zagreb 2007, 41–42; G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, 338.

53 Rački, Documenta, 458. Prema istom izvoru tada su se na normanskoj strani borili i »Dalmatinci«. Pod tim je imenom F. Šišić, Povijest, 580–581, uz stanovnike nekadašnjih carskih gradova, prepoznao i Zvonimirove podanike. Ovo tumačenje prihvaćaju J. Ferluga, Vizantijska uprava u

ravnajući se po vlastitoj političkoj prosudbi, za vrijeme razračunavanja bizantske i normanske koalicije (1081-1085), iznevjerili onemoćalo Carstvo i prihvatili normansko vrhovništvo.

Kod donošenja odluke, suprotne višestoljetnoj tradiciji, morali su imati na umu kako takvim činom postaju dijelom tadašnje Grgurove političke konfiguracije, kojoj se priklonio i susjedni im slavenski vladar. Naime, odmah nakon što je na časti dračkoga stratega Monomahat zamijenio ambicioznoga Brijenija,⁵⁴ slabi pritisak na Duklju. Stečeni predah, što ga prije svega duguje dinastičkim zapletajima u sve posustalijem Carstvu, Mihajlo je iskoristio za približavanje novoj jadranskoj sili – Normanima.⁵⁵ U travnju 1081. takva je politička orijentacija zapečaćena brakom Mihajlovog sina i suvladara Bodina s kćeri Arhirica, istaknutog normanskog pouzdanika iz Barija.⁵⁶ Potom se, ipak, priklonio novom bizantskom caru, Aleksiju I. Komnenu, te je vojno djelovao protiv normanskih snaga. Ali, u odlučnom trenutku, u listopadu 1081, ostaje izvan bitke, te tako značajno doprinosi porazu Carstva.⁵⁷

Kada je naglo, gotovo kao što je uzrasla, iščezla normanska moć s istočnojadranskog uzmorja, Dubrovnik se našao nezaštićenim. Doduše, on je još od IX. stoljeća dobro utvrđen grad sa snažnom mornaricom,⁵⁸ ali je njegov potencijalno najopasniji protivnik bio vladar zaleđa, koji ga doslovno drži u kopnenom opkoljenju. Međutim, tijekom prethodnog perioda Dubrovnik i Duklja su našli *modus vivendi* u okvirima papinsko-normanske koalicije. Ali, kada su odmah nakon Guiscardove smrti (1085) Normani istisnuti s jugoistočnoeuropske političke scene, Bizant nije, uslijed unutrašnjih prilika, bio u mogućnosti ispuniti svojevrсни politički vakuum na davnim sjeverozapadnim granicama Carstva. Ispunio ga je dukljanski kralj Bodin svojom ekspanzivnom politikom.⁵⁹ Tada je, najvjerojatnije, u prostor svojeg vladanja uključio Bosnu i Rašku, te tamo ustoličio svoje pouzdanike.⁶⁰ Ne treba isključiti mogućnost da je u to doba, makar i nakratko, uspio zavladata i samim Dračem.⁶¹

Dalmaciji, Beograd 1957. (dalje: Uprava), 123; J. Lučić, Dubrovčani na jadranskom prostoru, 35-36; N. Budak, Prva stoljeća, 47. N. Klaić, Povijest, 390, rezervirana je prema navedenom Šišićevom mišljenju. ISN I, 192 (S. Ćirković) među normanske saveznike izrijekom navodi Splitsane. Međutim, još je F. Šišić, Povijest, 581, bilj. 66, upozorio kako je do uvrštavanja Splitsana došlo greškom Du Cangeovog komentara izdanja Ane Komnene, gdje je »gens Dalmatica« Vilima Apulijskog protumačeno kao »Splitsani«.

54 Brijenije, »pobjednik nad Slavenima«, krajem 1077. proglasio se carem. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, 328-329.

55 Vidi: I. Kampuš, Normani, EJ VI. O odnosima Normana i hrvatske države vidi: I. Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 399-401, te tamo navedenu literaturu.

56 ISN I, 192 (S. Ćirković).

57 S. M. Ćirković, Srbi među europskim narodima, 62.

58 I. Prlender, »Totius gentium metropolim«, 1-16.

59 Raspoloživa vrela ne omogućavaju pouzdanu rekonstrukciju mijena njegove politike u odnosu na Normane i Bizant do 1085. Vidi: ISN I, 192-195 (S. Ćirković), i tamo navedenu literaturu.

60 F. Šišić, Letopis, 360.

61 F. Šišić, Letopis, 361. S. Mijušković u: Ljetopis Popa Dukljanina, Titograd 1967, 266, bilj. 189 upozorava na Šišićevu intervenciju kada »potestate Francorum«, Vatikanskoga rukopisa mijenja –

Odsustvo velikih sila potaknulo je Bodina na pokušaj osvajanja politički usamljene gornjodalmatinske metropole. Zaposjedanje Dubrovnika ishodilo bi konačnim idealnim uređenjem crkvenog ustrojstva njegove države, koja bi time postigla onodobni mogući maksimum u paralelizmu između svjetovne crkvene vlasti. Dakle, uz kralja bi stajao i njegov metropolit, koji bi raspolagao jurisdikcijom nad cijelim državnim teritorijem. Ti ciljevi, koji nisu mogli biti strani ambicioznom dukljanskom vladaru, učvršćuju nas u odluci da podarimo vjeru podacima Ljetopisa popa Dukljanina, onima o Bodinovoj višegodišnjoj opsadi Dubrovnika.⁶² Naravno, izdvajajući iz vratolomnih dinastičkih kombinacija samu jezgru davnih zbivanja.

Ukratko, Bodin je – prepoznavajući povoljne međunarodne okolnosti – odustao od očeve politike te se odlučio za ratnu opciju. Očekivano, bez većih zapreka, dukljanska je vojska osvojila podgrađe i uspostavila opsadu grada. Međutim, bila je suočena s fortifikacijama kojima nije bila tehnološki dorasla, te s nemoći blokiranja pomorskih prilaza Dubrovnika, čija je prohodnost omogućavala ne samo opskrbu, nego i očuvanje temeljnih gospodarskih funkcija gradske luke.⁶³ Rezultat je duga i, zapravo, beznadna opsada. Dukljaninov tekst spominje »*biskupe i opate*«,⁶⁴ koji su nastojali posredovati među sukobljenim stranama. To su mogli biti, ponajprije, dubrovački nadbiskup i ostali crkveni uglednici, koji su nastojali zapriječiti daljnje produblavanje neprijateljstava među svjetovnim vlastima s jurisdikcijskog prostora Dubrovačke metropolije.⁶⁵ Međutim, iako nema izravne potvrde u vrelima, ne treba isključiti mogućnost da se u posredovanje uključila i sama Rimska kurija. Konsolidacija stanja, prije očekivane obnove bizantske moći, bila je njezin suštinski interes.

Konačno, očito iscrpljen predugim čekanjem,⁶⁶ Bodin odustaje. Ali takvu je odluku nalagao i sve snažniji pritisak bizantskog namjesnika Drača, velikog duksa Ivana Duke. Taj je bliski carski rođak, naime, dobio zadaću obuzdati Bodinovu

bez upozorenja – u »*de potestate Francorum*.« Uvažimo li tu primjedbu, Bodinova moguća vlast nad Dračom postaje vjerojatnijom.

- 62 Nasuprot izloženoj poziciji ISN I, 195 (S. Ćirković) piše: »nema mogućnosti da se provjeri koliko je realna osnova ovih legendarnih kazivanja.«
- 63 Tranzitni promet na magistralnoj spojnici Mletaka i Carigrada i tada je predstavljao vrlo značajnu gospodarsku polugu. O tome svjedoči najstariji sačuvani trgovački ugovor što se odnosi na istočnojadransku obalu. Nastao je 1088, a svjedoči o uspješno okončanom trgovačkom putovanju po slavenskoj zemlji. Publiciran je u: R. Morozzo della Rocca - A. Lombardo, Documenti del commercio veneziano nei secoli XI-XIII, vol. I, Torino 1940, 17. O njemu je pisao V. Foretić, Hrvat Dobromir i još neki naši ljudi kao pomorski privrednici u Mlecima u 12. i 13. st., Pomorski zbornik I (1963), 399-412. Na važnost, ali i zanemarenost ovog članka, upozorio je N. Budak, Kako je hrvatski rob mogao postati mletački patricij ili neke vijesti o ranim hrvatsko-mletačkim trgovačkim i drugim vezama, u: Spomenica Ljube Bobana, Zagreb 1996, 73.
- 64 Šišić, Letopis, 363.
- 65 Neupitna tendencioznost autora Ljetopisa popa Dukljanina u svezi sukoba dubrovačke i barske crkve objašnjava zašto se ne navodi prava titula tadašnjeg prvaka dubrovačke crkve. Vidi: E. Peričić, Sclavorum Regnum, 240-251.
- 66 Opsada se zbivala u rasponu od odlaska Normana (1085) do, najkasnije, utemeljenja Barske nadbiskupije (1089). Naime, nezamisliva je u vrijeme normanskog vrhovništva nad Dubrovnikom, a

ekspanzivnu politiku.⁶⁷ Njezino ispunjenje zajamčeno je, ne samo potpunim porazom dukljanske vojske,⁶⁸ nego i Bodinovim zarobljavanjem, te povratkom Duklje pod bizantsko vrhovništvo.

No, poraženom se kralju doskora pružila povoljna prilika za trijumfalno rješavanje važnog problema s kojim se nosio još i njegov predšasnik. Put su utirala zbivanja oko časti Petrovog sljednika. Naime, još 1080. Grgur VII. je u Klementu III. Wibertu dobio protupapu.⁶⁹ Reformno je papinstvo dodatno uzdrmano unutrašnjom krizom što je uslijedila nakon Grgurove smrti 1085. godine. Njegovi su nasljednici Viktor III. (1086-1087) i Urban II. (1088-1099) čak bili prinuđeni prepustiti Rim protupapi.⁷⁰ Tijekom zapletenih borbi za stjecanje što šire potpore Klement III. uspio je pridobiti Njemačku i carsku Italiju te Ugarsku i Englesku, ali je nastojao i dalje širiti saveznički krug. Tako se pred Bodinom stvorila prigoda da ono što nije uspio steći od reformskih papa,⁷¹ konačno dobije od Klementa III. Tako se 8. siječnja 1089. protupapa bulom *Qui diuina pietas obratio »Petro Dioclenis sedis Archiepiscopo«*, te mu, navodno, »prema običaju predšasnika« podijelio palij te pravo posvećenja biskupa u »*Dioclenis prouinciaea*«. ⁷² Podlažu mu se i »*omnia monasteria tam Dalmatiarum quam Graecorum atque Sclauorum*«. ⁷³

Dakle, bula izrijeком ne utemeljuje novu nadbiskupiju. Doduše, ne treba isključiti da su Klementu za vrijeme Bodinovog približavanja bile predočene falsificirane bule, poput one Aleksandra II. iz 1067. godine.⁷⁴ Sudeći po načinu funkcioniranja Kurije u vrijeme Grgura VII,⁷⁵ protupapa je mogao biti i zaveden. Međutim,

stjecanje metropolije gasi osnovni motiv dukljanskog vojnog pohoda. Vidi: I. Prlender, Sve opsade Dubrovnika – All Sieges of Dubrovnik, Zagreb-Dubrovnik 1993, 13.

67 Ana Komnina, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, III, Beograd 1966. (dalje: Viz. izv. III), 383, piše o Bodinu: »...budući veoma ratoboran i pun podlosti, nije hteo da ostane unutar sopstvenih granica.«

68 ISN I, 196 (S. Ćirković) Bodinov poraz datira prema Dukinoj prisutnosti u Draču, između 1085. i 1090. Pregled starijih mišljenja u: Vizantijski izvori III, 383-384, bilj. 28 (B. Krekić).

69 Cronologia dei Papi e degli Antipapi, 121-122. Klement se održao sve do smrti 1100. godine.

70 Cronologia dei Papi e degli Antipapi, 122-125.

71 Ni uzdrmano reformsko papinstvo nije bilo spremno kršiti osnovne kanonske odrednice. E. Peričić, Sclavorum Regnum, 64 drži kako Urban II, zbog obzira prema vazalu kralju Zvonimiru ne može izaći u susret Bodinovim zahtjevima. Međutim, takav stav nije održiv budući da ni dubrovačka ni barska crkva nisu tada dijelom Splitske metropolije.

72 ASV, Arm. 5. Caps I, N. 22 (1539). Bulu je prvi izdao Kehr, Papsturkunden in Rom II, 148-149. U prijepisu je donose Stanojević, Borba za samostalnost, 159-160 i E. Peričić, Sclavorum Regnum, prilog 13.

73 Evo još jednog pokazatelja duboke ukorijenjenosti slavenskog bogoslužja na gornjodalmatinskom području.

74 Rački, Documenta, 201-202; prijevod u: I. Marković, Dukljansko-barska metropolija, Zagreb 1902, 26-33. Do Šufflayeve analize u: AA I, 18-19 držana je autentičnom. F. Šišić, Letopis, 81 pretpostavlja kako je falsifikat nastao negdje početkom XII. stoljeća.

75 A. Murray, Pope Gregorio VII and his letters, Traditio Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion, vol XXII, Fordham University Press, New York 1966. O razvitku Kurije u narednom periodu: W. Maleczek, Da Innocenzo II a Innocenzo IV. Il papato del XII e XIII secolo

uvažavanjem tobožnje bule Aleksandra II. izbjegavao je zamku da, kršeći kanonska prava dubrovačkog nadbiskupa, protupravno utemelji novu crkvenu pokrajinu.

Dakako, bula iz 1089. zadaje jurisdikciju dukljanskog nadbiskupa Petra nad crkvama: »*Antiuaensem et Ca(...)hnen,*⁷⁶ *Dulciniensem, Suuacinense, Scodrinensem, Driuastinens, Polatinensem, Serbie, Bosniensem, Tribuniensem.*«⁷⁷ Time dukljanski nadbiskup postaje poglavarom jedinstvene crkvene pokrajine čije su granice ocrtane postignutim i željenim granicama Bodinovoga kraljevstva.

Taj potez Rimske kurije, unatoč mogućnosti navođenja različitih motiva, koji papinstvo više od pola stoljeća neće dovesti u pitanje, ipak je prije svega jasna odluka da se promijeni dotadašnja politika koja nije donosila rezultata, a odudarala je od političke konstelacije na terenu, što se postupno kristalizirala nakon smrti Bazilija II. Naime, Rim je nakon dugog oklijevanja konačno Duklju prihvatio kao trajnu državno-političku činjenicu. No, prigrlio ju je i kao ključnog eksponenta na razdjelnom prostoru između zapadnog i istočnog kršćanstva, i to više od tri desetljeća nakon velikog crkvenog raskola.

Kanonski gledano, dezavuirani Dubrovnik bio je zapravo stavljen pred svršen čin. Tim prije što je novi suparnički metropolit, uz iskrenu potporu kraljevske vlasti, mogao postvariti svoja jurisdiksijska prava. Dakle, ostvariti upravo onu zadaću zbog koje je, još na izmaku X. stoljeća, bila utemeljena Dubrovačka metropolija. A nikada je, makar ne u značajnijoj mjeri, nije uspjela ostvariti!

Nakon Bodinove smrti (1101)⁷⁸ kraljevstvo Duklje počinju razdirati, pa i razarati dinastičke borbe. Nemoć, pa i potpuni izostanak iole efikasne centralne vlasti, morao je ohrabriti aspiracije dubrovačke crkve, što su dotada bile potisnute realnom snagom moćnoga susjeda. Uostalom, novonastale su prilike, iz dan u dan, dubrovačkom metropolitu ojačavale argumentaciju. Naime, zamjerkama o nekanonskom utemeljenju suparničke metropolije moglo se pridodati i činjenično stanje, koje je svjedočilo kako je rastakanje kraljevske vlasti podlokalo i učinkovitost jurisdikcije barskoga nadbiskupa.

Sve do Kaliksta II, koji je izabran na Svijećnicu 1120, reformsko papinstvo nije iskazivalo namjere mijenjanja modela eksponiranja na drugoj strani Jadrana, dakle istrajavajući u formi što ju je 1089. zadao Klement III. Wibert. Dijelom zbog svoje zauzetosti sve širom frontom reformskih sučeljavanja sa svjetovnim vlastima na Zapadu, a još više zbog činjenice da ni u osnovama Paskala II. (1099-1118), ni u

tra »Urbs« e »Orbis« u: Il papato e l'Europa (a cura di G. De Rosa e G. Cracco, Soveria Manuelli 2001, 141-157.

76 Ovo je mjesto Kehr pročitao kao »Ca(ta)tinens(em)«. Danas je čitljivo tek kako donosimo gore. Usp.: ASV, Arm. 5 Caps. I, N. 22 (1539). K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg vijeka, Zbornik Konstantina Jirečeka II, Beograd 1962, 55 upozorava kako je iste 1089. papa Urban II. jurisdikciju nad kotorskom crkvom potvrdio nadbiskupu Barija.

77 Nazive donosimo bez prethodnih izdavačkih intervencija.

78 Na putu u I. križarski rat trupe predvođene Raimundom od Tulusea prolaze Dukljom. Vojvodin posjet kralju zimi 1096-1097, što ga je opisao kroničar pohoda, posljednji je Bodinov spomen u prvorazrednim vrelima. Klaić, Izvori, 84-85; S. M. Ćirković, Srbi među europskim narodima, 63.

kratkom pontifikatu Gelazija II. (1118-1119) čitav europski jugoistok nije imao onaj značaj, što ga je imao, primjerice, u Grgurovo vrijeme. Naime, može se reći da taj prostor više nije ciljni prostor ekspanzije, već prije tranzitni prostor, što vodi novom cilju: oslobađanju kršćana na Istoku od islamske vlasti.⁷⁹

Križarski su ratovi imali svoju dugu pretpovijest za reformskih papa. Presudan je trenutak kada papinstvo nagomilanu energiju kršćanskog viteštva odvraća od nutarnjokršćanskog hijerarhijskog rata, usmjeravajući je na križarski rat protiv nevjernika. Konačno, na koncilu u Clermontu, krajem studenoga 1095, papa Urban II. poziva viteštvo na I. križarski rat. Odziv je, posve nedvojbeno, premašio sva očekivanja, pretvorivši se u glomazni pokret, na koji je pokretač i poticatelj donekle mogao utjecati, ali nikako ga i kontrolirati. Tako se oružano hodočasništvo vitezova Zapada, što je – činilo se – nezadrživo raslo, postupno, ali i neumitno, iz saveznika i mogućeg takmaca, pretvaralo u neprijatelja Bizanta. Posebno nakon križarskog zaposjedanja Jeruzalema 1099, koje je Urban II, gotovo na razini simbola, nadživio tek dva tjedna.

Dvadesetak godina nakon tog velikog uspjeha i nakon otprilike istog perioda što nas dijeli od Bodinove smrti i početka rastakanja dukljanskoga kraljevstva bilježimo prvi čin papinstva koji najavljuje suštinsku promjenu odnosa prema crkvenoj organizaciji na prostorima nekadašnjih prijadranskih sklavinija. U stanovitom smislu to je, donekle, najava povratku na model što ga poznajemo u rasponu od izmaka X. stoljeća do 1089. godine.

Bulom iz 1120. Kalikst II. dubrovačkoj metropoliji priznaje jurisdikciju »...*in eisdem tantum episcopatus, qui in privilegiis suis leguntur,*« što ih je podnio dubrovački nadbiskup.⁸⁰ Taj vjesnik pobjede bio je Gerard,⁸¹ koji se nakon izbora zaputio u Rim po potvrdu, ponijevši – kako pokazuje sadržaj rečene bule – Zakarijinu i Benediktovu bulu. Dakle, jedan patvoreni i jedan autentični dokument. Indikativno jest da je do najave promjena došlo nakon uspostave izravne komunikacije između dubrovačkog izabranika i Petrovog sljednika.

No, već 1124. izabrani je barski nadbiskup Ilija, slijedeći Gerardov primjer, pošao u Rim na posvećenje i po palij, ponijevši pritom, naravno, bulu što je njegova metropolija dobila prilikom utemeljenja 1089. godine. Tako je u rasponu od sve-

79 U početku narastanja križarskog pokreta, makar ne i posve konzistentno, istočno je kršćanstvo, ipak, pretežito viđeno prirodni saveznikom, donekle suparnikom, ali svakako ne neprijateljem, kojega valja osvojiti. Uostalom, još je Grgur VII. glasno pozivao na oslobođenje kršćana Istoka, iako je pri tom imao na umu i uklanjanje shizme. A i prvi uspjeh, osvajanje Niceje, postignut je u suradnji s bizantskom vojskom. Vidi: H. G. Beck, Istočna crkva od početka 10. st. do Cerularija, VPC III/I, 486-503.

80 CD II, 36. D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji, 130 i taj dokument drži falsifikatom, ali polazeći s pogrešnih pretpostavki. Autentičnost joj pobija i Šufflay, AA I, 28, ali je D. Mandić, 279, bilj. 72 analizom sadržaja pokazao neuvjerljivost njegove argumentacije.

81 Umro je prije isteka 1132. Posljednji je dubrovački nadbiskup pokopan u »bizantskoj katedrali«, kako svjedoči sačuvani grob s epitafom. Vidi: J. Stošić, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku (dalje: Prikaz nalaza), Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Izdanja HAD 12 (1986) 30.

ga nekoliko godina isti papa priznao jurisdikciju istih biskupija – istina s ponešto drugačijim imenima – dvojici susjednih nadbiskupa i metropolita.⁸² Čini se, da uz napomenu o funkcioniranju papinske kancelarije sve do Inocenta III, rečena zbivanja odražavaju stanovitu nesigurnost Kurije u odabiru rješenja.⁸³ Jer, papinstvo se našlo između nesumnjivih dubrovačkih podsjećanja kako je barsku crkvu utemeljio protupapa i činjenice da ta metropolija egzistira još od 1089. godine. S druge strane, stanje kraljevstva posljednjih je četvrt stoljeća poricalo svrhovitost rješenja, neovisno o njegovoj kanonskoj utemeljenosti.

Obnova starog metropolitanskog sjaja

No, daljnji je razvoj prilika vodio papinstvo prema novom/starom rješenju. Najprije je sazivanjem II. lateranskog koncila stvorilo pretpostavke za konačno uklanjanje nejedinstva u krilu zapadnoga kršćanstva, te za uklanjanje djelovanja protupapa.⁸⁴ Gotovo istodobno, smrću kralja i barskog nadbiskupa podjaruje se dukljanska unutarnja kriza. Tako su dozreli uvjeti u kojima će papinstvo poduzeti odlučan pothvat u crkvene prilike na prostorima što se oslanjaju o istočnojadransko uzobalje.⁸⁵

Njegovo će izvršenje biti povjereno Andriji iz Lucce, kojega papa 1141. imenuje dubrovačkim nadbiskupom,⁸⁶ a 11. lipnja 1142. mu podaruje palij i jurisdikciju nad crkvama u: »*Zachulmie regnum, et regnum Seruilie, Tribunieque regnum, ciuitatem Cathariensem seu Rose, atque Buduanensem Auarorum,*⁸⁷ *Liciniatensem atque Scodrensem, nec non Driuatensem et Polatensem.*« Poduzetni je Inocent II. od dubrovačkog klera, kneza i građanstva zahtijevao tek(!) da njegovoga kandidata dobrostivo prihvate!⁸⁸

82 Pflugk-Harttung, Acta Pontificum II, 242. Šufflay, AA I, 27 joj poriče autentičnost. D. Mandić, Crvena Hrvatska, 9, bilj. 26 pobija Šufflayevu argumentaciju.

83 D. Mandić, Osnutak, 280, i E. Peričić, Sclavorum Regnum, 68 drže kako je papa podržao Iliju temeljem intervencije kralja Grubeše, odnosno radi potpore konsolidaciji njegove države. Međutim, zbog posve nesigurne kronologije tadašnjih dukljanskih zbivanja navedeni stav možemo vidjeti tek kao pretpostavku.

84 H. Wolter, Zreli srednji vijek, VPCJ III/II, 12-13.

85 ICG I/1, 402-403 (J. Kovačević) drži kako do ukidanja barske metropolije dolazi 1149.

86 Ragnina, Annali di Ragusa, 214 piše kako su ga 1141. posvetili biskupi Kotor, Bara, Ulcinja, Drivasta i Pilota. Umro je prije 1158. Oko 1542. N. Ragnina je s vanjskog zida romaničko-gotičke katedrale prepisao nadbiskupov epitaf.

87 Ragnina, Annali di Ragusa, 247 drži kako ime te biskupije podrazumijeva Budvu i Bar, dok J. Colletti u Farlati, Illyr. sacr VI, bilj. 7, drži kako se ono odnosi samo na biskupiju sa sjedištem u Budvi, kojom su nekoć vladali Avari. D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji, 134, bilj. 2, upozorava kako će se Dubrovčani otada, pred papama, služiti ovim imenom za barsku crkvu.

88 CD II, 50-53. Isti pristup, ali u složenijim uvjetima s obyriom na odnose s ugarskim kraljem, papinstvo će primijeniti kod imenovanja Petra Lonbarda za splitskog nadbiskupa. Usp. L. Steindorff, Die dalmanitischen Städte im 12 Jahrhundert, Köln – Wien 1984. (dalje: Die dalmatinische Städte), 99-102; I. Majnarić, Papinski legati na istočnoj obali (1159–1204), (magistarski

Tom je papinskom bulom, nakon više od pola stoljeća postojanja, potvrđeno ukidanje Barske metropolije,⁸⁹ a Dubrovačka je metropolija ne samo obnovila stara prava, nego dobila i nove zadaće, usklađene s okvirima nove politike Rimske kurije na istočnom Jadranu.⁹⁰

Naime, papinstvo je još od 1127. budno pratilo sučeljavanje Bizanta i Ugarske, od čijeg je ishoda zavisila ukupna konstelacija snaga na europskom jugoistoku.⁹¹ Unatoč povremenim zastojima staro je carstvo, na podlozi komnenskih reformi i velikim angažmanom Emanuela II. Komnena, uspjelo mirom iz 1151. konsolidirati svoju sjevernu granicu na desnim obalama Save i Dunava. Taj je ishod podrazumijevao obnovu bizantskog vrhovništva nad svim južnijim političkim tvorbama, pa i nad sve snažnijim srpskim velikim županom.⁹²

Kurija je očito pozorno pratila i rasap, nekoć moćnog, kraljevstva Duklje. Posebni je dezintegracijski zamah proces zadobio pobunom protiv Gradinhinog nasljednika Radoslava. Tako, dok je car bio zaokupljen protunormanskim planovima, i na njima uzraslim italskim snovima, veliki će župan Uroš II. Desa zavladati Dukljom, Travunijom, a moguće i Zahumljem.⁹³

Budući da papinski Rim nije bio spreman dopustiti da ga zateče očekivani raspad Duklje, odlučuje Dubrovniku nametnuti svoga kandidata za nadbiskupa, a on će dosljedno provoditi politiku Kurije. Budući da je stranac, lakše će se othrvati lokalnim i regionalnim političkim pritiscima, a bit će time i prihvatljiviji sufraganima.

Zamašnost promjena što ih je donosio novi nadbiskup, odabran u papinom krugu, očituje se i u temeljitoj pregradnji dubrovačke stolnice.⁹⁴ Kao da je Andrija iz Luce primjenom suvremenog zapadnoga sloga želio nadvladati još jasno prepoznatljivu, tradicijsku nit povjerene mu crkve.⁹⁵

rad) Zagreb 2007. (dalje: Papinski legati), 191. I za posljednje korekture ovog teksta, navedeni magisterij, tiskan 2008, nije bio javno dostupan.

89 J. Lučić, *Povijest*, 73. E. Peričić, *Sclavorum Regnum*, 72-73, je pokušao, s pozivom na različite oblike latinskih naziva gornjodalmatinskih crkava, osporiti ovo općeprihvaćeno mišljenje.

90 Toma Arhidakon, *Kronika*, Split 1960. (pr. V. Rismondo), 37 izvještava kako je nadbiskup Andrija, uz asistenciju sufragana iz Ulcinja i Svača, posvetio hvarskog biskupa Martina. Vjerojatnije je da je prema rimskom nalogu »posredovao« između splitskog i zadarskog nadbiskupa, nego da je samovoljnim činom tog posvećenja (1147?) polagao temelje budućeg proširenja jurisdikcijskog prostora svoje crkve.

91 Vidi: F. Makk, *The Arpads and the Comneni. Political relations between Hungary and Bizantium in the 12th century*, Budapest 1989.

92 ISN I, 200-207 (J. Kalić), i tamo navedena literatura. Vidi: D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Phoenix Press, London, 219-223.

93 Šišić, *Letopis*, 375. Desin uspjeh F. Šišić, *Letopis*, 103-104 datira 1148/1149. Usp.: ISN I, 206 (J. Kalić).

94 Katedrala je i ranije morala biti pregrađivana zbog prihvaćanja statičke umjesto procesionalne liturgije. Vidi: M. Jurković, *Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu*, SHP 20 (1990), 191-213.

95 F. de Diversis, *Opis Dubrovnika*, 14 bilježi kako je katedrala podignuta za Andrije. J. Stošić, *Prikaz nalaza*, 30-32, usklađujući vrela i arheološke nalaze drži kako je »nova romanička katedrala

Papinski je odabranik morao nastojati i na davno zacrtanom programu svog predšasnika. Tako će baš za njegovog nadbiskupstva kult sv. Vlaha dobiti konačnu prednost pred svim ostalim lokalnim kultovima, što su izrasli na štovanju relikvija položenih u temelje dubrovačke stolnice.⁹⁶

Pa ipak, glavna povjerena zadaća Andriji ne polazi za rukom! Naime, ne uspijeva zadobiti poslušnost sufragana, te tako osoviti stožer papinske politike na širem prostoru. Kako mu za uspjeh nisu dostajale ni papinske bule, ni skromna politička potpora što mu je moglo podariti njegovo sjedište, papa Anastazije IV. u pomoć mu šalje legata Henrika. On će u metropoli 1153. sazvati koncil, kojemu se neće odazvati ni drivatski, ni ulcinjski ni kotorski sufragan.⁹⁷ Zato će rimski podđakon prvu dvojicu razriješiti časti, a interdiktom će kazniti kotorskog kneza.⁹⁸

Iste je 1153, u prosincu, Anastazije IV. osnažio odluke dubrovačkog koncila, te potvrdio Andrijinu jurisdikciju nad sufraganima.⁹⁹ Nekoliko dana kasnije, na sam Badnjak, papa je posebnim pismom pohvalio Dubrovčane zbog vjernosti Petrovoj katedri, te tako naglasio značaj što ga je njihova metropolija zadobila u sklopu istočnojadranske rimske politike.¹⁰⁰

Nakon Andrijine smrti Hadrijan IV. je 1158. predao palij novom nadbiskupu Tribunu, koji je po svoj prilici zaslužio povjerenje Kurije, poput svoga predšasnika.¹⁰¹ Bulom se, naravno, potvrđuju prava njegovog predšasnika.¹⁰² Međutim, unatoč jasnoj potpori, kod postizanja ključne zadaće Tribun nije bio uspješniji od Andrije.

Tek u znatno izmijenjenim prilikama, što ih je iznjedrila obnova bizantske vlasti u Dalmaciji, do koje je došlo najkasnije 1167,¹⁰³ Tribun se mogao nadati da će, uz potpunu potporu Rima, konačno postići puni uspjeh. Naime, nakon izvjesnih

zamišljena, projektirana i dijelom izgrađena između 1132. i 1158. godine.«

96 Zaključak temeljim u činjenici da sve papinske bule što prethode Andrijinog nasljednika u popisu blagdana kada je dopuštena uporaba palija ne spominju Vlahova blagdana. Vidi: I. Prlender, Dubrovačko posvajanje svetoga Vlaha, *Dubrovnik* 5 (1994), 9-21.

97 Prema Resti, *Chronica Ragusina*, 52 glavni je uzrok sazivanju koncila raskolništvo dukljanske i travunjske crkve. Ne treba isključiti da je tadašnji nadbiskup svaki neposluh nazivao raskolništvom.

98 CD II, 72-73. Kazna je trebala biti ukinuta kada se kotorski biskup podloži svom metropolitu. Iz toga bi slijedilo kako je svjetovna vlast zapriječila biskupa u odzivu, ili se, budući da je još od dvadesetih godina XI. stoljeća bio sufragan barijskog nadbiskupa, tek zaklanjao za autoritet vlasti. Tvrdnja D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji, 137-138, kako je i dukljanska i bizantska vlast poticala sufragane na neposluh nema utemeljenja u vrelima.

99 CD II, 70. I. Marković, Dukljansko-barska metropolija, 71 osporava autentičnost, ali joj D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji, 140, bilj. 1, razložno podaruje vjeru.

100 CD II, 73.

101 Prema Ragnina, *Annali di Ragusa*, Tribun je bio Venecijanac iz roda Micheli. CD II, 141.

102 CD II, 84-86.

103 O problemu datacije vidi: J. Ferluga, *Uprava*, 130-136, i tamo navedenu literaturu.

kolebanja,¹⁰⁴ kao ishod bizantsko-ugarskog sučeljavanja, uspostavljen je dukat Dalmacije i Hrvatske, sa središtem u Splitu.¹⁰⁵

Ali, novostvorene prilike donosile su i obnovu nekadašnje opasnosti. Carevo okupljanje prostranog teritorija, u koji je uključen i Dubrovnik, vodio je porastu ugleda splitskoga metropolita. Bilo je za očekivati kako će to pothraniti stare snove prema kojima bi jedina dalmatinska katedra apostolskog korijena morala ponovno postati jedinom metropolom Dalmacija.

Zato dubrovački nadbiskup nije smio oklijevati. Na njegov poticaj iz Rima 1167. stižu legati pape Aleksandra III¹⁰⁶, te sazivaju koncil. No, odziv je i ovoga puta bio vrlo skroman. Zato metropolit razrješuje časti travunjskog, stanijskog i skadarskog biskupa, a barskog i ulcinjskog pastira izopćava iz crkvenog zajedništva.¹⁰⁷

Krajem iste godine Tribun, najvjerojatnije u pratnji legata, odlazi papi kako bi dobio potvrdu koncilskih odluka. Aleksandar III. u Beneventu potvrđuje Tribunovu metropolitansku vlast, ali sufragane samo poziva na poslušnost. Doduše, prijeti im se – ukoliko je uskrate – da će poslati nove legate, koji će provesti odluke dubrovačkog nadbiskupa, te im naređuje da Tribuna lijepo prime, kada ih pohodi, kako bi mu bilo moguće provesti papine naloge. Svećenstvu neposlušnika se naređuje da, ukoliko njihovi pastiri ustraju, otkáže svoju vjernost, i to sve dok se ne podlože dubrovačkom metropolitu.¹⁰⁸

Nekoliko dana kasnije papa proširuje Tribunovu zadaću imenujući ga legatom u Dračkoj crkvi, čiji se nadbiskup, odvojivši se od Petrove katedre, odnedavno priklonio Carigradu. Ta odluka pokazuje da, unatoč stanovitoj taktičkoj rezervi prema Tribunovim mjerama, papinstvo ne odustaje od Dubrovnika kao ključnog eksponenta papinske politike na širokom prostoru između Drača i Splita.¹⁰⁹ Zato, uz potporu Kurije, Tribun treba učvrstiti i ojačati crkvenu organizaciju, te je tako pripremiti za iskušenja što su se slutila. Naime, bilo je za očekivati kako će na tragu velikog raškog prodora na jug nastupati i ambicije Ohridske arhiepiskopije.

No jedno su bile namjere Kurije, a posve drugo stvarne prilike na istočnojadranskom uzmorju. Ma koliko bila oštra papinska pisma, njihov je stvarni učinak bio vrlo ograničen. Jer gradske su se vlasti, u želji stjecanja što neovisnijeg položaja

104 CD II, 102. U ispravi o posveti kotorske katedrale Sv. Tripuna od lipnja 1166. spominje se Izak, duks Dalmacije i Duklje.

105 J. Ferluga, *Uprava*, 136-137; L. Kontler, *Povijest Mađarske (Tisuću godina u Srednjoj Europi)*, Zagreb 2007, 76.

106 Identifikacija legata (Ivan, kardinal svećenik sv. Marka; Teodin i Vitelije, kostjalni podđakoni), kao i datacija njihove legacije prema: I. Manarić, *Papinski legati*, 88.

107 CD II, 110-111. Na koncilu je arbanski biskup očitovao vjernost dubrovačkom metropolitu i Petrovoj katedrali.

108 CD II, 104-111. D. Gruber, *O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji*, 143.

109 CD II, 118-119. Posebnim pismom papa nalaže svjetovnjacima i svećenstvu latinskog obreda dračke nadbiskupije da lijepo prime njegovog legata. Stanovnicima i svećenstvu dračke pokrajine zabranjuje komunikaciju s neposlušnim dubrovačkim sufraganima, poglavito Bara i Ulcinja.

svoje Crkve kao mjere vlastitog prestiža, izravno miješale u crkvene poslove. S druge strane, bizantski je car nudio fantastične planove o suradnji Carigrada i Kurije,¹¹⁰ ali prave suradnje zapravo nije bilo. Zato je nemoćni dubrovački metropolit i dalje bio razapet između papinskih naloga i stvarne mogućnosti njihove provedbe.

Dokora će nastojanjem Splitske metropolije i Barske crkve biti prisiljen i na obranu temeljnih prava. Jer, čini se da je 1177. u Splitu bio održan međumetropolitanski koncil,¹¹¹ što je trebao okupiti sve biskupe, arhidakone i arhiprezbitere obje Dalmacije.¹¹² Vjerojatno se tamo trebalo raspravljati o povezivanju svih dalmatinskih metropolija pod novim primatskim naslovom splitskog nadbiskupa.¹¹³

Rajnerijevi planovi naišli su na dobar prijem u makar nekim crkvama, jer jedan se donjodalmatinski biskup ispričava zbog nedolaska, ali pismom »*Spalatensi primicerio et eiusdem sdis toto venerabili capitulo*«, prihvaća splitsko primicijalno vrhovništvo.¹¹⁴ No, najgorljiviju je potporu Rajnerije, sasvim očekivano, dobio od Barske crkve. Pismo barskog biskupa Grgura iz 1173,¹¹⁵ upućeno »*magistro Gualterio, inclito Spalati canonico et Sancte Romane ecclesie legato*«,¹¹⁶ pokazuje kako je komunikacija sa Splitskom crkvom u svezi planova reorganizacije dalmatinskih crkvenih pokrajina započela još ranije.¹¹⁷ Naime, prepoznat je zajednički interes: Barska će crkva prihvatiti primat Splitske crkve, a ona će zauzvrat poduprijeti uzdizanje barskog biskupa na nadbiskupsku čast. Tako bi se splitska nadmetropolitanska pokrajina proširila do Drača, a oslabljena bi Dubrovačka metropolija, najmanje, lakše prihvatila primat

110 O Emanuelu II. Komnenu prema papinstvu i Italiji vidi: I. Marković, *Cesarisam i bisantinstvo II*, Zagreb 1891, 202; G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, 362-363; P. A. Stephenson, *The Byzantine Frontier*, 418 i d.

111 V. Blažević, *Concilia et synodi*, 37. A. Matanić, *De origine tituli »dalmatiae ac totius Croatiae primas«*, Romae-Sublaci 1952, 64-65, drži da koncil nije održan. Pregled mišljenja prema lit. u: I. Majnarić, *Papinski legati*, 130, bilj. 271.

112 Trag o pripremama tog koncila je pismo legata Rajmunda de Capella, kojim poziva zadarskog nadbiskupa i njegove prelate, a spominje i da će u radu koncila sudjelovati i prelati Gornje Dalmacije. Vidi: CD II, 148-149.

113 Od Petra Lombardanina (1161-1166) splitski nadbiskupi nose stalni naslov legata apostolske stolice. Sljednik mu, Rajnerije-Arnir (1175-1180), temeljem apostolskih korijena, ali još više izmijenjenim političkim prilikama, nastoji steći primicijalnu vlast, te tako trajno osigurati nadmetropolitanski položaj Dujmovoj katedrali. Vidi: D. Gruber, *O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji*, 147; S. Kovačić, *Splitska metropolija u XII. st.*, u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku* (ur. M. Bogović), Rijeka-Zagreb 1988, 18-19; I. Majnarić, *Papinski legati*, 113 drži: »... najvjerojatnije je Rajnerije titulu legata nosio od svog imenovanja za splitskog nadbiskupa.«

114 CD II, 149. pretpostavlja se da se radi o zadarskom nadbiskupu, koji se odmah po promaknuću podvrgao gradečkom patrijarhu. Vidi: N. Klaić, *Povijest*, 62-63; *Ista, Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, 164-169.

115 CD II, 170 datira ga 1180. godinom. Šufflay, AA I, 33 uvjerljivo mijenja dataciju.

116 Identifikaciju legata vidi u: I. Majnarić, *Papinski legati*, 120-124.

117 I ova činjenica potvrđuje suvišnost domišljanja E. Peričića, *Sclavorum Regnum*, 222 prema kojima bi Grgurovo podrijetlo zadavalo njegov odnos prema splitskoj crkvi.

Splita. Grgur piše Rajneriju 1177, a on barskom biskupu šalje poslanike, koji mu izlažu nadbiskupove planove.

Grgur poduzima prvi korak te s pozivom na *jure antiquo* već prihvaća primat i obećava da će ga, osobno ili preko poslanika, potvrditi i pred papom. Na raspolaganju nam je još jedno Grgurovo pismo, čiji donositelji potiču splitskog nadbiskupa da prešno izvrši svoj dio pogodbe.¹¹⁸

Inače, Grgur se već počeo titulirati »*Antiuaensis archiepiscopo*«, što je navelo neke povjesničare na zaključak kako je, na splitsku intervenciju, bila obnovljena Barska metropolija.¹¹⁹ Međutim, u vrelima nema temelja za takav stav, jer Grgurovu nadbiskupsku titulu nalazimo isključivo u njegovim aktima.¹²⁰ Pokušaj da se opravda ovakav zaključak s pozivom na česte kontakte splitskog nadbiskupa i pape, Rajnerijev boravak u Carigradu, te navodnu reakciju Dubrovačke crkve,¹²¹ bezuspješan je jer se jasno suprostavlja kontekstu zbivanja, poglavito smjernicama tadašnje papinske politike.

Jer, papinstvo je raspolagalo višedesetljetnim iskustvom neuspjeha Dubrovačke metropolije, a obnavljanjem Barske – tada – samo bi uvišestručilo problem. Doduše, postalo je potpuno razvidnim kako je dubrovački neuspjeh zadat izostankom učinkovite potpore svjetovne vlasti na jurisdikcijskom prostoru, ali istodobno sam se Grgur, još u svom prvom pismu Spliciánima, žali na ugroženost njegove Crkve, pa i samog Bara, pred nasrtajima Stefana Nemanje, koji pljačkom polja gradovima nameće danak. Nije propustio ni konstatirati kako je knez Mihajlo potpuno nemoćan u zaštiti Crkve, a strepi se i pred mogućim osvajanjem Bara.¹²²

S druge strane, do promaknuća Barske crkve moglo je doći jedino u sklopu velike reorganizacije dalmatinskih crkava, prilikom koje bi splitskom nadbiskupu bila podijeljena nadmetropolitanska vlast i čast primasa. Međutim, budući da temeljni preduvjet – konsolidacija bizantske vlasti na prostorima što se oslanjaju na istočnojadransku obalu – nije bio ispunjen, to se nije moglo ni dogoditi.¹²³ Uostalom, Rim nije ništa dobivao žurbom, a doskora je uslijed smrti Rajnerija i Emanuela. Komne na 1180. pokrenut zamašnjak dugo pripremanih korjenitih promjena.

118 Smičiklas, CD II, 159 i 163; Šufflay, AA I, 33-34 i 35. Vidi: E. Peričić, *Scavorum Regnum*, 226 u svezi datacije; I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, 77.

119 Farlati, *Illyr. sacr.* VII, 22. I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, 62 bez oslona u izvorima najključuje kako je Grgur već pozvan u Rim radi podjeljivanja palija. Slijedi ga E. Peričić, *Scavorum Regnum*, 226-227.

120 CD II, 159; 270; 272.

121 E. Peričić, *Scavorum Regnum*, 227-229 vidi u potvrdama Urbana III. i Klementa III. dubrovačkog jurisdikcijskog prostora reakciju na tobožnju obnovu Barske metropolije. Unatoč činjenici da se u tim dokumentima – izričkom – spominje Barska biskupija kao dubrovački sufragana. Usp. CD II, 207; 226-229.

122 CD II, 170.

123 Vjerojatno su se splitski nadbiskupi počeli kititi naslovom primasa tek negdje u XIII. st. Vidi: A. Matanić, *de origine tituli*, 70-84; S. Kovačević, *Splitska metropolija*, 19-20.

No, Grgurov potpuni neuspjeh neće Dubrovniku donijeti trajnijeg predaha. Naprotiv, tek su nailazila velika iskušenja u kojima će Kurija biti prisiljena ponovno preispitati svoju politiku prema istočnojadranskom uzobalju.

Pred izazovom regionalne sile u nastajanju

Neposredno nakon smrti Emanuela II. Komnena naglo iščezava moć Bizantskog Carstva. Već naredne je godine ugarsko-hrvatski kralj Bela III. ponovno zavladao Dalmacijom, a 1185. Normani, kao u vrijeme Roberta Guiscarda, zaposjedaju Drač, ključno polazište pljačkaških pohoda u središnje prostore carstva.¹²⁴ Stjecajem takvih okolnosti na istočnome se Jadranu, uslijed nestanka djelatne bizantske prisutnosti, stvorio stanoviti politički vakuum, što će ga srazmjerno svojim snagama nastojati iskoristiti Mleci, Nemanjići, ali i dubrovačka komuna.

Budući da su tadašnji mletački potencijali bili dostatni tek za utvrđivanje vlasti na sjevernom Jadranu, a snovi su ih vodili Levantu,¹²⁵ Nemanjići su bez značajnijeg otpora iskoračili na čitavo južnojadransko pročelje, između Bojane i Neretve, podvlašćujući pritom Duklju, Travuniju i Zahumlje, te smjerajući staviti srednjodalmatinske velike otoke, od Korčule do Visa, pod svoj nadzor.

Na putu im se ispriječila jedino dubrovačka komuna, čiji je skućeni teritorij već u cijelosti opkoljen vladanjem Nemanjića. Procjenjujući da, ukoliko se ne suprostavi novoj regionalnoj sili u nastajanju, kod namjere ovladavanja pomorskim prilazima gradu, slijedi jedino puna izolacija i gubitak slobode, Dubrovnik 1184. pokreće vojno-pomorsko djelovanje, te bilježi očekivane uspjehe.¹²⁶ Predvidiva je bila i odmazda: Nemanjići opsjedaju Dubrovnik, ali i njezin ishod – kompromisni mir 1186. godine. Potpisan je u kuriji normanskog kralja Vilima u Dubrovniku.¹²⁷ Tako se dubrovačka komuna, temeljem već respektabilnih gospodarskih resursa, ali i dovršetkom izgradnje samosvijesti, iz pozicije promatrača prometnula u punopravnog vojno-političkog aktera na širem regionalnom planu.¹²⁸ Kod samog ugovaranja mira

124 G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, 373-375.

125 G. Cracco, *Venecija u srednjem vijeku*, 150 i d.

126 Ragnina, *Annali di Ragusa*, 219; I. Prlander, *Korčula i Dubrovnik u XIII. st.*, u: Marko Polo i istočni Jadran u XIII. st (ur. I. Padovan), Zagreb 1996, 63-64.

127 Mirovni je ugovor sačuvan u originalu i kopiji. Zbog oštećenosti izvornika izdavači od Ljubića, (Listine I, 11-12) do Smičiklase (CD II, 201-202) i Radonića (*Acta et Diplomata I/1*, 7-9) su kopijom popunjavali izvornik. Konačno je V. Foretić, *Ugovor Dubrovnika*, 52-54 odvojeno publicirao original i kopiju. Diplomatičku analizu dao je M. Kos, *Dubrovačko-srpski ugovori do polovine XIII. veka*, *Godišnjak Srpske akademije*, CXII (1927).

128 Tadašnje normansko vrhovništvo poznato nam je isključivo zahvaljujući spominjanju vladareve kurije u Dubrovniku. Nema nikakvih osnova domišljanju o normanskom udjelu u vojnim operacijama na strani komune.

predstavlja je knez Krvaš, dok prisustvo nadbiskupa Tribuna tek podvlači legitimitet glavnog pregovarača.¹²⁹

Mirovni sporazum Dubrovnika i Nemanjića samo je potvrdio potpuno novu političku arhitekturu prostora što se oslanjaju na južnojadransko pročelje. Naime, na ruševinama Bodinovog kraljevstva uzrasla je nova regionalna sila, koja se uglavnom podudarala s jurisdikcijskim prostorom dubrovačkog metropolita.

Budući da su te činjenice slutile mogućnost redefiniranja političkog kursa Rimске kurije, dubrovački je nadbiskup bio ponukan zatražiti od novog pape Urbana III. potvrdu cjelovitosti svojih prava. Na Tribunov zahtjev to je i učinjeno bulom od 28. ožujka 1187, gdje se neizostavno navodi jurisdikcijski prostor: »*regnum Zachumlie, regnum Seruilie quod est Bosna, ac regnum Tribunie, ciuitatem qoqe Catharinensem seu Rose, Guduanensem, Antiuarensē, Liciniatensem, Scodrinensem, Driuastensem et Polatensem.*«¹³⁰

Dokora će papinstvo još jedanput demonstrirati svoju privrženost Dubrovniku, i to unatoč suštinski izmijenjenim političkim prilikama kada, nakon Tribunove smrti, sâmo odabere nadbiskupa, a Dubrovčanima tek naloži da ga lijepo prime.¹³¹

Ali Rimski kurija držala je shodnim o svom izboru izvijestiti i Nemanjiće, te i od vladara najvećeg dijela jurisdikcijskog prostora zatražiti dobar prijem.¹³² Tako je papinstvo s jedne strane jasno ustrajalo u postojećem modelu, ali je istodobno i demonstriralo ne samo uočavanje, nego i uvažavanje izmijenjenih političkih prilika. Vrijeme će pokazati kako se zapravo radilo o prvoj najavi uspostavljanja novog modela.

Bernard je u Dubrovnik doputovao prije 3. veljače 1190. jer je na dan nebeskog zaštitnika, uz kneza i prvake komune, proglasio »*Slobodu svetoga Vlaha*«. ¹³³ Ali novi metropolit ne sudjeluje ni kod sastavljanja važnog trgovačkog ugovora, ni kod rješavanja delikatnih političkih odnosa s moćnim činiteljem istočnojadranske pomorske politike.¹³⁴ Međutim, Bernard se posvećuje tradicionalnom programu dubrovačkih nadbiskupa, ali jednako bezuspješno kao i predšasnici mu. Uostalom, suštinski su razlozi bili isti!

Na terenu je bilo i gore. Još je Nemanjin brat Miroslav, prilikom zaposjedanja Zahumlja, protjerao stonskoga biskupa Donata, koji je pribježište našao u benediktinskom samostanu na Lokrumu.¹³⁵ Aleksandar III. pokušao je,

129 U prilično opsežnom mirovnom dokumentu ne spominje se niti jedno pitanje od značaja za crkvenu organizaciju. Unatoč mnogim domišljanjima, to je samorazumljivo budući da ta pitanja nisu ni dovela do rata niti su ugovorne strane imale mandat za njihovo uređenje.

130 CD II, 206-208. O kratkom pontifikatu Urbana III. vidi: Cronologia dei Papi e degli Antipapi, 138-139. O stanovitom poistovjećivanju Bosne i Srbije vidi: T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 284-285.

131 CD II, 237.

132 CD II, 238.

133 Radonić, Acta et Diplomata I/1, 12.

134 Usp. Radonić, Acta et Diplomata I/1, 10-11; 11.

135 Resti, Chronica Ragusina, 67; Farlati, Illyr. sacr. VI, 327.

posredovanjem legata Teobalda, omogućiti povratak stonskoga biskupa, ali mu je bio zapriječen i ulazak u zemlju.¹³⁶ Izgleda da nije pomoglo ni izravno papino pismeno obraćanje zahumskome knezu.¹³⁷ Uslijedilo je Mirosavljevo izopćenje iz crkvenog zajedništva, pa i pokušaj intervencije snagom ugarskog kralja Bele. No, svaki je uspjeh izostao, a Donat je i umro kao prognanik 1211. godine.¹³⁸

Postoje vijesti prema kojima su Nemanjići, navodno, bili pripravnici ne samo dopustiti povratak stonskome biskupu, nego i poduprijeti dubrovačkog nadbiskupa u vršenju jurisdikcijskih prava, ali jedino uz novčanu odštetu. Dubrovčani su to odbili, uz obrazloženje kako bi takav čin predstavljao simoniju.¹³⁹ Međutim, neovisno o autentičnosti tih vijesti, sve se jasnije razaznaje nesprijetnost dubrovačke komune da svoje odnose s Nemanjićima stavi do kraja u službu interesa papinske politike, makar je predstavljao i sam dubrovački nadbiskup. Drugačije je bilo u odnosu prema Bosni budući da je komuna u tamošnjem Bernardovom angažmanu, koji je politički gledano bio u interesu bosanskog bana, vidjela jamstvo produžetka i unapređenja svojih gospodarskih interesa, posvjedočenih još Kulinovom poveljom.¹⁴⁰ S druge strane, komuna je svog nadbiskupa htjela podržati u Bosni i zato jer je, u cilju održanja metropolitanskog statusa, nakon 1199. bio dragocjen svaki sufragani.¹⁴¹

Do potkraj XII. stoljeća u Rimskoj kuriji dozrela je odluka o korjenitoj promjeni politike prema prostorima što se oslanjaju o južnojadransko proćelje. Postalo je razvidno da Nemanjići nisu tek nositelji prolaznih političkih turbulencija, već utemeljitelji nove regionalne sile – države koja je sabirala dvije tradicije. Onu dukljansku, što je u crkvenom pogledu, posredstvom uzmorskih biskupskih sjedišta, tradicionalno bila vezana za Rim, i onu rašku, što se kristalizirala na jurisdikcijskom prostoru Ohridske arhiepiskopije. Valjalo ju je zato, i to što prije, vezati za Petrovu katedru, pogotovo što je onako mlada i ekspanzivna mogla postati promicateljem rimskih interesa u dubini balkanskog prostora. Zato će Kurija spremno odgovoriti

136 CD II, 175-176. Ali Donat nije bio jedini uzrok legatovog pošastaja. Naime, Miroslav je pružio zaklonište ubojicama nadbiskupa Rajnerija, a optuživan je i kao prijatelj heretika pošto je bio oženjen sestrom bosanskog bana Kulina. Vidi: K. Jireček, *Istorija*, 152-153; J. Lučić, *Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke Republike*, u: *Isti, Iz prošlosti dubrovačkog kraja*, Dubrovnik 1990. (dalje: *Pelješac od dolaska Slavena*), 197. Drugačiji prijedlog u L. Steindorff, *Die dalmatinischen Städte*, 109.

137 CD II, 175-176. K. Jireček, *Istorija*, 152 upozorava da ovo pismo nije ni bilo poslano.

138 A. Dračevac, *Ponovno osnivanje katoličke biskupije u Stonu*, u: *Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona*, Ston 1987, 80; J. Lučić, *Pelješac od dolaska Slavena*, 197.

139 Resti, *Chronica Ragusina*, 65-66.

140 CD II, 235, 251-253; 271-273; Klaić, *Izvori*, 101; Ragnina, *Annali di Ragusa*, 219; Resti, *Chronica Ragusina*, 264.

141 O teško odgonetljivim crkvenim prilikama u Bosni tijekom XII. i XIII. st. usp. S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964. i P. Živković, *Dubrovačka nadbiskupija i vjerske prilike u Bosni tijekom XII. i XIII. stoljeća*, u: *Tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije*, 235-251.

na inicijativu Nemanjića iz 1199. godine.¹⁴² Tako Jadran opet preplivljavaju papini legati, koji barskom biskupu nose palij.¹⁴³

Vjerojatno su Dubrovčani o nakanama Kurije doznali tek nakon što su legati doputovali. Uslijedila je brza i odlučna intervencija u Rimu, gdje su dokazivali kako je barski biskup tek sufragan dubrovačkog nadbiskupa, a kao ključni dokaz predloženi su podaci papinske Knjige prihoda. Zatečen brzom reakcijom oštećene crkve, papa je već 26. srpnja 1199. za svojim legatima poslao prijekorno, ali neuvjerljivo pismo. U njemu ih izravno kori zbog nepažljivosti i čudi se njihovoj greški, budući da su sa sobom ponijeli prijepis Knjige prihoda. Prilaže im novu verziju pisama za kralja Vukana, velikog župana Stefana i barskog biskupa Ivana, što ih trebaju predati primateljima, ali samo ukoliko zaključe da Ivanovi predšasnici nisu imali pravo na metropolitansku čast.¹⁴⁴ Tako je papino pismo, s kojim su Dubrovčani na prvi pogled morali biti zadovoljni, zapravo sadržalo rješenje koje je jamčilo obnavljanje Barske metropolije. Odluka je bila prepuštena legatima i to temeljem procjene na terenu.

Legati su se, sasvim očekivano, uvjerali kako su barski crkveni poglavari i ranije bili nadbiskupi i metropolite, pa su Ivanu predali palij, a potom su sazvali i provincijski sinod obnovljene metropolije, što je zapremala ulcinjsku, skadarsku, polatsku, drivastsku, svačku, sardansku i arbansku biskupiju. Moguće da su mu prisustvovali kralj Vukan i veliki župan Stefan.¹⁴⁵

Nemanjići su pouzdano bili zadovoljni djelovanjem legata, budući da o tome zasebnim pismima izvještavaju papu. Stefan se posebno zahvaljuje na brizi za njegovu zemlju, te, s pozivom na očev primjer, obećava da će slijediti napatke Kurije i poslati poslanstva u Rim.¹⁴⁶ Isto će učiniti i Vukan, titulirajući se »*Dioclie atque Dalmatie rex.*« Usput, obavještava papu o krivovjerju Kulinove Bosne. Ali, u svojoj pravovjernoj gorljivosti i sugerira rješenje. Inocent III. trebao bi naložiti ugarskome kralju da krivovjernike protjera »*iz svojega kraljevstva.*« Uz podupiranje ugarskih ambicija Vukan je izvještavanjem o vjerskim prilikama u Bosni, iako posredno, teško optužio već poraženog neprijatelja – Dubrovačku metropoliju! Vjerojatno i zato što papinstvo prilikom obnove Barske metropolije nije, po uzoru na Klementa III, podložilo joj i Bosnu.¹⁴⁷

Nakon završetka barskog koncila u Dubrovniku je zavladao konsternacija, pa gnjev. Prva je žrtva bio sam nadbiskup Bernard, koji je još iste godine bio prisiljen

142 CD II, 311-313; 333-334.

143 CD II, 311-312; 312-313. Legati su kapelan Ivan i podđakon Šimun, Inocent III. povjerava im »opće ovlasti na području Gornje Dalmacije, a poglavito Duklje...« Vidi: I. Majnarić, Papinski legati, 144.

144 CD II, 313-314.

145 Farlati, *Illyr. sacr.* VII, 29; Smičiklas, CD II, 335-338.

146 CD II, 216-217 pismo pogrešno pripisuje Nemanji.

147 CD II, 333-334. Vukan navodi kako ga je razveselila spoznaja o krvnom srodstvu sa samim rimskim pontifexom. Nije poznato temeljem čega je došao do ovoga zaključka.

napustiti komunu. Čini se da mu se čak prijeto smrću.¹⁴⁸ Reakcija je očekivana sjetimo li se kako su, pred 10 godina, Dubrovčani lijepo primili papinog odabranika, ali u sklopu jedne posve drugačije politike Rimske kurije. Inocent III. želi smiriti strasti, ali i uskladiti stanje na terenu s nedavnom reorganizacijom crkvenih pokrajina, pa 1202. posebnim pismom obavještava dubrovački kaptol da može sebi izabrati novog nadbiskupa.¹⁴⁹ No, razočarani su Dubrovčani ostavili katedru ispražnjenom čak 11 godina,¹⁵⁰ Započeli su dugu, tvrdoglavu parnicu,¹⁵¹ što je ponekad i slutila na stanoviti uspjeh, ali konačni je poraz bio zadat širokim političkim promjenama tijekom posljednjeg decenija XII. stoljeća, koje su Rimskoj kuriji naložile potpuno drugačiji pristup crkvenoj organizaciji šireg dubrovačkog zaleđa. A on je podrazumijevao odustajanje od stare gornjodalmatinske metropole, kao ključnog punkta papinske politike u regiji. Oslon na Bar i Nemanjiće je, zapravo, povratak modelu što ga je Kurija prakticirala u vrijeme Bodinove Duklje.

Zaključak

Izdvajanje Dubrovačke biskupije iz reda splitskih sufragana i njezino uzdizanje na rang metropolije označilo je krajem X. stoljeća reorganizaciju dotadašnjeg ustrojstva crkvenih provincija uz istočnojadransku obalu. U nju se Rimska kurija upušta kako bi u temeljito izmijenjenoj političkoj situaciji, prouzročenoj sučeljavanjem Samuilovog i Bizantskog carstva, dobila novi punkt za efikasno djelovanje na razmeđu crkava na Istoku i Zapadu. Na tom će modelu ustrajati sve do 1089. kada novom reorganizacijom Kurija nastoji odgovoriti na promjene što ih je zadalo prerastanje Duklje u regionalnu silu. Međutim, tijekom prva tri desetljeća XII. stoljeća ta se država rasula u vrtlogu dinastičkih zapletaja, pa je papa dokinuo Barsku metropoliju i vratio se prethodnom modelu. Dakle, Dubrovačka metropolija opet je glavni eksponent papinske politike, ali sada prevođena nadbiskupom koje bira samo papinstvo. Međutim, ni u prvom ni u drugom slučaju primjena tog modela nije dala znatnijeg rezultata, budući da rimske bule i skromni resursi dubrovačke komune nisu mogli

148 Ovu tvrdnju iznosi papa u pismu engleskom kralju Ivanu I. Smičiklas, CD III, 28-29.

149 CD III, 38, Farlati, *Illyr. sacr.* VI, 88. Inače, Bernardovo se zbrinjavanje u Engleskoj vezuje za boravak Rikarda Lavljeg Srca u Dubrovniku. J. Lučić, O najranijim vezama Dubrovnika s Engleskom, 489-490; I. Prlander, *An Eastern Adriatic Merchant Republic (Dubrovnik) Facing the Temptations of the Crusades*, u: *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity* (ed. by Z. Hunyadi and J. Laszovszky), CEU Press, Budapest 2001, 173-186.

150 Tako tvrdi dubrovački poslanik pred papom 1255. Vidi: CD IV, 591. Drugačiju kronotaksu nudi Farlati, *Illyr. sacr.* VI, 83-89, ali i dokument u: CD II, 286.

151 Na dan sv. Vlaha 1255. opunomoćenik dubrovačkog nadbiskupa zatražit će otpust s papinskoga dvora, pozivajući se na visoke troškove parničjenja, te još više na tvrdnju »što se u poslovima dubrovačkog nadbiskupa ne može više dalje raditi.« CD IV, 590.

zajamčiti uspjeh na većini jurisdikcijskog prostora. Zato će već uzdizanje Nemanjine države potkraj XII. stoljeća na rang regionalne sile Rimsku kuriju vratiti modelu što je stvoren za potrebe moćne Bodinove Duklje u prethodnom stoljeću.

Rečeno potvrđuje kontinuirano nastojanje Rimske kurije na uspostavljanju efikasnog crkvenog ustroja na razmeđu zapadnog i istočnog kršćanstva. Učestalost promjena modela odražava ne samo složenost takve zadaće, unutar dinamičnog političkog prostora, nego i mijene samoga papinstva.

SUMMARY

The Roman Curia's treatment of border areas of the Western world, on the eastern Adriatic coast during 11th and 12th centuries

The late 10th century's reorganization of the ecclesiastical provinces along the eastern coast of the Adriatic was marked by the separation of the Dubrovnik Diocese from the Suffragan Diocese of Split and its transformation to a metropolitan diocese. The Roman Curia initiated the reorganization in an effort of establishing a new position for efficient activities on the border of the Eastern and Western Churches at the time when the political situation changed dramatically by the conflicts between Samuel's and Byzantine Empires. The Curia sustained this model up until 1089 when it started a new reorganization in an effort of responding to the changes caused by Duklja's transformation into a regional power. During the first three decades of the 12th century, however, the state dissolved amidst a turmoil of dynastical twists and the Pope decided to revoke the Metropolitan Diocese of Bar and return to the previous model. The Metropolitan Diocese of Dubrovnik thus once again became the main exponent of papal policy, but it was now led by the archbishop selected by the papacy itself. In neither cases, however, did the application of the model achieve significant results since Roman bulls and modest resources of the Dubrovnik commune could not guarantee success in the majority of territories under its jurisdiction. That is why in the late 12th century, when Nemanja's state started rising to regional power, the Roman Curia went back to the model created for Bodin's powerful Duklja a century earlier.

All this confirms the Roman Curia's continual efforts to establish an effective ecclesiastical organization on the border of the Eastern and Western Christianity. The frequent model changes reflect not only the complexity of the task within a politically dynamical region, but also the turns of papacy itself.